

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORTADOĞU: DIŞ POLİTİKA, KİMLİK VE TEMSİL

Berkan ÖZGÜR*

Öz

Türkiye siyasi tarihi, çoğunlukla siyasal kutuplaşmaların mücadelesi ile geçti. Bu mücadelenin başat aktörleri ise devletin ve Batıcı eğiliminin muhafızlığını üstlenen Kemalist zihniyet ile Osmanlı'nın kültürel mirasını sahiplenen muhafazakâr zihniyet oldu. Söz konusu aktörler sadece iç politikada çatışma halinde kalmadı aynı zamanda dış politikayı da bu mücadelenin bir parçası haline getirdiler. Osmanlı'nın önemli bir parçası olan Ortadoğu ise hem iç politikada hem de dış politikada bu mücadelenin merkezinde yer aldı. Buradan hareketle, post-yapısalcı teorinin dış politika-iç politika ayrımını sorunsallaştırmamasından yola çıkan makale, Türkiye'deki siyasi blokların dış politikayı, iç politikada kendi kimliklerini yeniden inşa etmede araçsallaştırdığını, Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını da bu amaca hizmet eden bir alana dönüştürdüklerini iddia etmektedir. Bu bağlamda makale, Kemalist ve muhafazakâr siyasi cephelelerin Ortadoğu tasavvurunu incelemekte; bu tasavvurun birinci olarak iç politikada kendi kimliklerini güçlendirme işini gördüğünü ikinci olarak ise diğer/rakip siyasi söylemleri marjinalleştirme amacı taşıdığını iddia etmektedir. Alternatif siyasi söylemleri inceleyebilmek için analizine çok partili dönem ile başlayacak olan makale, temsillerdeki süreklilikleri ve örüntüleri yakalayabilmek için ise analizini 2010'lu yıllara kadar götürecektir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Ortadoğu, Post-yapısalcılık, Kimlik, İdeoloji.*

THE MIDDLE EAST IN TURKISH POLITICAL LIFE FOREIGN POLICY, IDENTITY AND REPRESENTATION

Abstract

Turkish political history has on a large scale passed through the conflict between two political fronts. The Kemalist bloc which takes a position in favor of the new state and its Western orientation, and conservative bloc which tries to protect Ottoman's cultural and political heritage have been two main actors of this conflict. The actors in question have made foreign policy a part of this conflict. The Middle East, as an important part of Ottoman, have been at the heart of this conflict in both domestic and foreign policy. Thus, with reference to post-structuralist theory's main argument which problematize classical theories in International Relations, the paper argues that political blocs in Turkish politics instrumentalizes Turkish foreign policy in order to consolidate their own identity. Accordingly, the present paper

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, berkanozgur@sakarya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3516-9263>.

examines the imagination of the Middle East from the perspectives of particular political blocs in Turkish politics, namely Kemalist and conservative. It argues that those imaginations construct a discourse which serves to (1) construct the political identity of actors; (2) marginalize other/rival discourses. By doing so, the paper begins with multi party period as Turkish political life witnessed alternative political discourses with multi-party system. Finally, it continues until 2010s because it aims to find out pattern in representations.

Keywords: Turkey, Middle East, Post-structuralism, Identity, Ideology.

Giriş

Türkiye'nin yüz yıla yakın tarihi büyük ölçüde iki büyük zihniyetin mücadelesi ile geçti. Bir yanda devleti kuran ve modernleşme reformları ile devleti ve toplumu Batı'nın bir parçası yapmayı hedefleyen *Kemalist zihniyet*, diğer yanda ise Kemalizmin reform çabalarına karşı çıkan ve Osmanlı'nın kültürel ve coğrafi mirasını sahiplenen *Muhafazakâr zihniyet* bu mücadelenin iki büyük cehhesi olmuştur. Bu mücadele daha çok iç politikada kendini göstermesine rağmen dış politika da bu mücadelenin önemli bir alanı haline geldi.

Kemalizm tarafından sınırları çizilen modernleşme fikri, tek başına teknik ya da ekonomik anlamda bir ideali değil aynı zamanda Türk kimliğinin seküler modern ulus fikriyle harmanlandığı yeni bir toplum biçimini de ifade etmekteydi. Ancak bu fikir Kemalizmi tarif eden bir örüntü olduğu kadar, zaman içinde, kendini Kemalizmin karşısında konumlandırılanlar için de tersinden tanımlama aracı haline geldi. Kendine ilk başlarda “mukaddesatçı” daha ileri tarihlerde “muhafazakâr” ismini veren bu kesim, Kemalizmin hedeflediği yeniliklere karşı çıkarak Osmanlı'nın kültürel ve coğrafi mirasını sahiplenmeye devam etti. Bu fikir Türkiye siyasi hayatında çeşitli varyasyonlarla ortaya çıkmış olsa da gönderme yaptığı iki temel kavram/köken bulunmaktadır: Din ve etnisite veya İslam ve Türklük (Belge, 2006; Bora, 2003).

İlk bakışta İslam ve Türklük fikirleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülse de İslamcılar, Türkçüleri tekfir etmemiş sadece Türklük hedefinin son İslam devletini yıkıma götüreceği eleştirisini yaparak Müslümanların yoğun olduğu coğrafyayı öncelikli görmüşlerdir. Bu fikirlerin ortaya çıktığı Osmanlı'nın son dönemlerinde, İslamcı hareketin gözünde Ortadoğu, din kardeşlerinin başka bir deyişle “ümme”in yaşadığı coğrafyaydı. Ancak savaş sırasında Ortadoğu'nun büyük ölçüde Osmanlı'dan kopacağına anlaşılmasıyla birlikte, İslamcıların “ümme” fikri, büyük ölçüde yerini Türk ve Müslüman olma tanımlarını kapsayan “millet” fikrine bırakmıştır (Mardin, 2005).

Benzer şekilde Türkçülük yanlıları da Türklük ile Müslümanlık arasında herhangi bir ayrılık yaratmamaya özen göstermiştir. Bu iki fikrin oluşturduğu sentez her iki kesim için tam bir mutabakat anlamına gelmese de “muhafazakâr-milliyetçi” ismi altında “Türk-İslam sentezi” biçiminde bloklaştırılmıştır. Bu iki fikrin birbirine yaklaşmasıyla oluşan yeni akımı belki

de en dikkat çekici şekilde Alparslan Türkeş dile getirmiştir. Türkeş, liderlik ettiği hareketin milli öğretilerini kaleme aldığı eserinde Türk milletini “Hira Dağı kadar Müslüman, Tanrı Dağı kadar Türk” biçiminde tanımlamıştır (Türkeş, 1997: 109). Türkeş Türkiye siyasi tarihinde her ne kadar Türkçü kanadı temsil etse de benzetmesinden de anlaşılacağı üzere, “millet tanımı” için Türk kökeninden gelmeyi yeterli görmemiş onu İslam kimliği ile de harmanlamıştır.

Günümüzde daha çok “merkez-sağ” ismiyle anılan partilerde gördüğümüz bu sentez hem İslamcı hem de milliyetçi değerleri kapsamakta ve farklı dönemlerde bu sentezin farklı tonları öne çıkmaktadır. Dönemlere göre İslami ve milliyetçi söylemlerindeki vurgu değişmekle birlikte kendini muhafazakâr olarak tanımlayan ve Demokrat Parti (DP) ile başlayıp sırasıyla Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğruyol Partisi (DYP) ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile devam eden bu gelenek, bu sentezi sahiplenen en büyük siyasi hareketler olmuştur.¹

Diğer yanda ise Kemalist zihniyet yüzyıla yakın süre boyunca açık bir şekilde devleti temsil etmiştir. Devlete rengini veren modern seküler yaşam biçimi ve onun devletteki yansıması olan laiklik fikri, Kemalist çevreler için en temel referans nesnesi haline gelmiştir. Söz konusu fikirler, yüzyıllık dönem içinde özellikle sosyal demokrat çevrelerde zaman zaman popülerlik kazanan Demokratik Sol Parti (DSP), Sosyal Demokrat Parti (SHP) gibi birçok temsilciye sahip olsa da iki önemli aktör, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), en başından beri Kemalizmin önde gelen temsilcisi olma konumunu sürdürmüştür.²

Bu iki siyasi bloğun zihniyet dünyasındaki farklılık, Ortadoğu’ya bakışlarında da etkili olmuştur. Öyle ki Ortadoğu, Türkiye siyasi literatüründe kimi zaman irtica yuvası, şeriat kurallarıyla yönetilen ve bu yönüyle Türkiye’deki “şeriat” çevrelerini kışkırtarak devletin Kemalist temellerine meydan okuyan Osmanlı’dan kalma bir coğrafya, kimi zamansa Batılılaşmaya alternatif bir kimlik ve toplum tahayyülü veya Türkiye’yi zayıflatmaya çalışan çevrelerin merkezi haline gelen bir coğrafya şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir deyişle Ortadoğu, Türkiye’deki siyasi ideolojilerin kimlik tasavvurlarının bir dışavurumu biçiminde farklı şekillerde tezahür etmiştir.

Bu bağlamda makale, Türkiye’deki siyasi hareketlerin kimlik tasavvurlarında Ortadoğu’nun kurucu bir role sahip olduğunu iddia etmekle kalmaz aynı zamanda Türkiye’nin Ortadoğu dış politikasını araçsallaştırarak

¹ Bu partileri birbirinden tümüyle ayırtırmak her ne kadar zor olsa da kendilerini tanımlama biçiminden yola çıkarak daha geniş anlamda “muhafazakâr blok” şeklinde tanımlamayı kolaylaştırmaktadır. Büyük ölçüde kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan partilerin ortak yanı Kemalimin modernleşme hamlelerine ve toplumu yeniden dönüştürme biçimine ya tümünden ya da yöntemi ve hızı açısından mesafeli yaklaşmalarıdır.

² Burada dile getirilen partilerin veya siyasi oluşumların dışında Türkiye siyasi hayatında gerek sağ gerekse sol blok içerisinde yer almış başka birçok hareket veya siyasi parti Kemalist ve muhafazakâr şemsiyenin içinde yer almışlardır. Ancak burada seçilen siyasi oluşumlar Türkiye siyasi sisteminde uzun süre varlığını devam ettirebilmiş, temsil gücü yüksek siyasi hareketler olarak görülebilir.

içeride kimlik konsolidasyonu yapabilecekleri bir alana dönüştürdüklerini iddia eder. Buradan da anlaşılacağı üzere, makale post-yapısalcı argümanlara yaslanarak kimlik ve dış politika arasındaki ilişkinin alternatif okumasını yapmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken çalışma, dönemin öne çıkan ve temsil gücü yüksek siyasi gelişmelerine odaklanarak Ortadoğu dış politikasını nasıl araçsallaştırdıklarının izini sürecektir.

Çalışma söz konusu söylemsel alanda süreklilikleri ve kırılmaları ayırt edebilmek için geniş bir tarihsel dönemi kapsayacaktır. Bu bağlamda siyasi rekabetin yaşanmaya başladığı, başka bir deyişle farklı siyasi söylemlerin kamuoyunda dolaşıma girdiği çok partili döneme geçiş, çalışmanın başlangıcını oluşturacak ve ilgili temsiller dört tarihsel dönemde incelenecektir. *Birinci dönem* çok partili hayata geçişten (1945) askeri darbeye (1960) kadar olan dönemi kapsarken *ikinci dönem* ise 1980 askeri yönetimin yerini sivil yönetime bıraktığı tarih olan 1983'te son bulacaktır. *Üçüncü dönem* ise 1983'ten AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar devam etmektedir. Son olarak *dördüncü dönem* ise AK Parti dönemini ele almakta ve 2017 yılındaki gelişmelere kadar devam etmektedir. Özel olarak ilgili tarihsel sınırların seçilmesinin en önemli nedeni, her bir dönemin yeni siyasi aktörlerle başlaması ve ilgili aktörlerin siyasi söylemlerinin ait oldukları dönemde baskın birer siyasi dil haline gelmesidir.

1. KİMLİK VE İKTİDAR İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA

Uluslararası ilişkiler (Uİ) literatürü dış politikayı çok büyük oranda devletlerin dış dünyaya ve uluslararası sisteme yönelik pratikleri biçiminde ele almaktadır. Daha çok realizm, liberalizm gibi ana akım Uİ teorilerinin sahiplendiği bu bakış açısına göre devletlerin dış politikaya ilişkin davranışları, önceden belirlenmiş ulusal çıkarlarının bir ürünü, başka bir deyişle güvenlik endişelerinin bir sonucudur (Caporaso, 1987; Keyman, 2006: 253). Buna karşılık post-yapısalcı teori, dış politika ile kimlik arasındaki ilişkiyi görmezden geldiği/gözden kaçırdığı için eleştirdiği klasik Uİ teorilerinden farklılaşır. Dış politikanın sadece dış dünya ile ilgili olmadığını aynı zamanda genel anlamda içeriye yönelik bir pratikler bütünü, daha özelde ise içeride siyasi blokların kendi kimlik tasavvurunu pekiştiren bir söylem alanı olduğunu varsayar (Campbell, 1992:76; Polat, 2012).

Daha genel manada Uİ teorisi olmaktan ziyade sosyal bilimlerde “entelektüel duruş” (Ongun, 2016: 239) biçiminde ele alınan post-yapısalcı teori, uluslararası ilişkileri açıklamak için uluslararası yapı, devlet egemenliği, dış politika gibi pek çok kavrama eleştirel yaklaşır. Disipline getirdiği yeni kavram setleri ile daha önce ihmal edildiğini, görmezden geldiğini iddia ettiği toplumsal alanı da analizine dahil eder (Ashley, 1996: 245-246). Bu nedenle post-yapısalcılığı teorik bir bütün olarak görmek yerine eleştiri getirdiği alanları yeniden açıklama uğraşında olan ve farklı varyasyonları olan bir duruş olarak görmek de mümkündür.

Bu çalışma ise kendini dış politika-iç politika ayrımını eleştiren, iki alan arasında ayrımın mümkün olmadığını iddia eden bir çerçevede

konumlandırmaktadır. Bu nedenle sınırlarını aşmaması için çalışma, post-yapısalcı kuramın altındaki yaklaşımların tümünü açıklamak yerine söz konusu ayrıma odaklanmaktadır. Bu açıdan Türkiye dış politikasında pek çok değerli çalışmadan³ farklı olarak makale, dış politikayı kimliğin bir ürünü olarak görmek yerine, Ortadoğu dış politikası üzerinden Türkiye dış politikasında dış-iç ayrımının nasıl ortadan kalktığına odaklanır. Devamında ise post-yapısalcı teorinin dış politikaya ilişkin getirdiği bu yeni bakış açısı ile dış politikanın sadece pratiklerden ibaret olmadığını tam tersine siyasi blokların söylemleriyle doğrudan ilişkili olduğunu savunur. Bu söylem alanı sadece siyasi ve askeri elitlerin dış dünya ile söylediklerinden oluşmaz; aynı zamanda dış politika üzerine yazılıp çizilen tüm söylem pratiklerini de içerir (Balcı, 2007:70). Daha genel manada ise post-yapısalcı teori, siyasi blokların dış dünya -veya dış politika- üzerine söylemlerinin birinci olarak kendi kimliğini meşrulaştırma, ikinci olarak ise farklı siyasi söylemleri marjinalleştirme gibi içeriye yönelik bir amaca hizmet ettiğini savunur (Campbell, 1992:72).

David Campbell'ın dilini kullanacak olursak; post-yapısalcılık için dış politika ve dış dünya üzerine inşa edilen söylemler aslında “içerideki iktidar ilişkilerinin bir uzantısı, bir söylem alanıdır”. David Campbell'in “temsil pratikleri [representational practices]” (Campbell, 1992:75) adını verdiği bu alan, muhalif söylemleri disipline etmede, marjinalleştirmede, hegemonik söylemi meşrulaştırmada önemli bir işlev gördüğü gibi muhalif siyasi bloklar için de iktidara dair söylemin altını oymasına imkan veren, yerine kendi kimliğini inşa ettiği bir zemindir (Ashley, 1987:53). Buna bağlı olarak, dış politika üzerine söylenmiş her şey, kimliği yeniden inşa eden -veya pekiştiren- “kurucu dışarı” veya “kurucu öteki” haline gelir (Laclau, 1990: 32; Connolly, 1995; Can, 2020).

Böylelikle siyasi söylem sadece dış politika üzerine strateji üreten bir metin olmaktan çıkarak “biz” ve “öteki” ayrımını ve bu ayrımlar üzerinden içerideki kimlikleri yeniden üreten, pekiştiren, alternatiflerinin altını oyan bir araca dönüşür. Bunun bir sonucu olarak dış politika sadece devletin güvenlik endişelerinin ve ulusal çıkarlarının bir sonucu/ürünü olmaktan çıkarak içeride güç ilişkisi içerisinde olan kimliklerin “siyasi stratejilerinden” (Balcı, 2007:72) biri haline gelir. Özetle, içeride siyasi blokların dış politika üzerine söylediği her şey, kendi kimliklerini yeniden dolaşıma soktukları, normal ve

³ Post-yapısalcı teorinin farklı varyasyonlara sahip olmasının doğrudan bir sonucu olarak Türkiye dış politikasının post-yapısalcı bakış açısı ile ele alan birçok değerli çalışmanın varlığından bahsetmek mümkündür. Söz konusu çalışmalara örnek olarak şunlara bakılabilir: Bilgin, Pınar. (2009). "Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy." *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 103-123.; Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimics*, Oxan: Routledge; Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47; Keyman F., Ahmet İçduygu. (2003) Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses, *Citizenship Studies* 7, no. 2, 219-234; Yanık, Lerna K. (2011). "Constructing Turkish "Exceptionalism": Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy. *Political Geography* 30, no. 2. 80-89; Düzgüt, Senem Aydın. (2016). De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches, *South European Society and Politics* 21, no. 1, 45-58.

doğal görülmesini sağladıkları bir söylem alanı haline gelir (Campbell, 1992:64).

Bu bağlamda makale Türkiye'deki siyasi blokların Ortadoğu dış politikasını nasıl araçsallaştırdığını, güç ilişkisinin Ortadoğu üzerinden nasıl devam ettiğini, Ortadoğu vasıtasıyla kendi kimliklerini yeniden inşa ederken alternatif siyasi söylemleri nasıl marjinalleştirdiğini, daha genel manada ise Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını nasıl "içerideki iktidar ilişkilerinin bir uzantısı" (Balci, 2011:4) haline getirdiklerini gösterecektir.

2. SOVYETLER GÖLGESİNDE ORTADOĞU (1945-1960)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden kısa bir süre sonra, dünyada Soğuk Savaş'ın başlaması ne kadar önemli bir kırılmayı işaret ediyorsa iç politikada da çok partili sisteme geçilmesi ve birkaç yıl sonra DP'nin⁴ iktidara gelmesi bir o kadar büyük bir değişim anlamına geliyordu. Bu süreç sadece bir iktidar değişikliğine yol açmamış aynı zamanda etkisini on yıllar boyunca arttırarak devam ettirecek, devletin Kemalist yönelimine uzunca bir süre rakip olacak alternatif siyasal söylemleri de dolaşıma sokmuştur. Ortadoğu bağlamında ise iki önemli dış politika gelişmesi -Sovyet yayılmacılığı ve Mısır-İsrail gerginliği- her iki siyasi partinin Ortadoğu'ya bakışının özeti gibidir.

Türkiye siyasetindeki bu belirgin değişikliğe rağmen Türkiye'nin iki farklı siyasi bloğunun -CHP ve DP- gözünde Ortadoğu benzer bir temsile sahip olmuştur. Bir yanda Türkiye'nin de dahil olmak istediği liberal ve demokratik Batı bloğu diğer yanda ise komünist SSCB'nin varlığı hem DP'nin hem de CHP'nin Ortadoğu'ya bakışını ortak paydada sabitlemiştir. Bu dönemde Ortadoğu, Batılı güçlerin gözünde SSCB'nin nüfuz alanına girmesinden çekindikleri stratejik bir bölgeydi (Gerger, 2006). Türkiye'de ise hem CHP hem de DP, Batı ile benzer endişeleri yaşıyordu. Her iki parti de "komünizme karşı mücadele" adı altında Rusya'yı ve SSCB'yi toprak bütünlüğüne tehdit biçiminde simgeleştirmiş ve Batı, medeniyet bağlamında hedef, politika bağlamında ise ittifakı sembolize etmiştir. Başka bir deyişle her iki partinin gözünde de Ortadoğu, güvenlik merkezli bir temsile sahip olmuş, güvenlik endişesi Ortadoğu'yu tanımlayan dilin ana motifi haline gelmiştir. Bunun arkasında yatan sebep ise Osmanlı döneminden bu yana Rusya'nın yayılmacı politika izleyerek Osmanlı/Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir güç biçiminde kodlanmasıydı (Yeşiltaş, 2013).

Aslında gerek Başbakan sıfatıyla Adnan Menderes'in gerekse Dışişleri Bakanı sıfatıyla Fuad Köprülü'nün iktidarlarının ilk döneminden itibaren Ortadoğu ile ilgili söyledikleri DP'nin CHP'den farklı bir algıya

⁴ Aslında başta kurucusu Adnan Menderes ve Celal Bayar olmak üzere, DP liderlerinin önemli bir kısmı CHP kadrolarından gelmekteydi. Kemalist fikirlerle büyük ölçüde barışık olan DP liderleri, tek parti döneminde CHP içinde liberalizmi savunan muhalif grubu oluşturuyordu. Kimlik bağlamında ise DP her ne kadar liberal olarak tanımlansa da özellikle Menderes'in çizmiş olduğu profil ve kimi zaman İslami söylemlere başvurması, hem Menderes'in hem de DP'lilerin muhafazakar hatta İslamcı biçiminde tanımlanmasına neden oldu (Koçak, 2012).

sahip olduğu yanılması uyandırıyor. Örneğin Fuad Köprülü CHP'nin "Arap ülkeleri" ile ilişki geliştirmemesini eleştirerek İsmet İnönü'nün de Araplara sempati duymadığını ifade etmiş ve "(...) Eğer gözümüzü açmaz isek Ruslar bu bölgelerde [Ortadoğu] bir zayıf düşünceye kadar sürekli baskı yapacaklardır (...)" sözleriyle de "yayılmacı SSCB" endişesini dile getirir.

Ancak Köprülü'nün İnönü'ye eleştirilerinin temelde Araplara yönelik bakış açısından çok dış politika yapımı ile ilgili olduğu yine kendi partisinin önde gelen isimlerinden olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın sözlerinden anlaşılıyor. Bayar'ın şu sözleri DP'nin CHP ile benzer düşünceye sahip olduğunu gösteriyor: "Biz onlarla [Araplarla] çok uzun zaman birlikte yaşadık. Biz onları biliriz. Şu anda ittifak yapacak bir ülke göremiyorum" (Mütercimler, 2004:164) sözleri benzer güvensizliği taşımaktadır. Bayar bir başka konuşmasında ise Arapları "Türk milletini sırtından bıçaklayan bir millet" (Bozdağlıoğlu, 2003:114) biçiminde tanımlamıştır. Görüldüğü üzere, CHP'nin aksine DP Ortadoğu'da daha aktif politikayı tercih etmesine rağmen CHP ile benzer şekilde Ortadoğu ve Arap tasviri Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan "güvenilmez Araplar" sıfatını taşımaya devam etmektedir.

Celal Bayar'ın "güvenilmez Araplar" söylemiyle paralel biçimde DP, takip eden dönemde tıpkı CHP gibi, Batı ile ortak hareket etmeyi tercih etti. Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşında Türkiye'nin Batılı tavrı, Arap devletlerinin tehdit olarak gördükleri İsrail'in yanında yer alması ve Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi krizi gibi kritik olaylarda Batı ile ortak hareket etmesi Türkiye'nin bölgede Batı ile işbirliği içinde bir devlet biçiminde anılmasına neden oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:626).

Öte yandan DP, CHP'den farklı olarak, Ortadoğu'yu Batı adına liderlik edilecek bir coğrafya biçiminde gördü. Örneğin Başbakan Adnan Menderes'in 1954'te Ortadoğu'da görev yapan diplomatlarla yaptığı toplantıda Türkiye'nin bölgedeki liderlik kapasitesi tartışılmıştır. Nihayetinde Ortadoğu, DP'nin liberal politikalarıyla dünyaya açılan Türkiye için, liderlik rolü üstlenilebilecek, zayıf, gelişimini tamamlamamış, liderliğe ihtiyaç duyan devletlerden oluşan bir bölge olarak kodlandı. Bunun da ötesinde Menderes, Ortadoğu siyasetini de dünya siyaseti gibi iki kutba bölünmüş bir yapı olarak düşünüyordu. Ortadoğu'da Suriye ve Mısır gibi Sovyetlere yakın ülkelerle yaşadığı gerginlikleri "iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibaret" olarak görürken Türkiye'nin de Ortadoğu'ya barış ve huzur getirecek, komünizm tehlikesinden koruyacak ve Batı bloğu adına liderlik edecek yegane ülke olduğuna inanıyordu. Hatta Adnan Menderes'in Bağdat Paketi'nin imzalandığı sırada söylediği "Birleşik Amerika'yı Ortadoğu meselelerinde bilgilendirmek ve onun politikasına istikamet vermek Türkiye'nin vazifesidir" (Mütercimler, 2004:162) sözlerinden de Menderes'in Türkiye'ye Arap dünyasının Batı ve ABD'ye yönelik tereddütlerini gidermeye yönelik bir misyon yüklediği anlaşılır (MecGhee, 1992:223).

Öte yandan “yayılmacı Sovyetler” imgesi, Türkiye’deki siyasi ideolojilerin zihnine o kadar yerleşmiştir ki bağımsız bir Ortadoğu imgesinin oluşmasının dahi önüne geçmiştir. Örneğin daha elli yıl öncesinde Batı’ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve milliyetçi tezlerle kurulan Türkiye’nin, Mısır lideri Nasır’ın “Arap milliyetçiliği” fikri ile Batı’ya meydan okumasını sempati ile karşılaması beklenirken SSCB ile kurduğu bağdan ötürü Nasır, Türkiye’de farklı siyasi kesimler tarafından “kızıl blok tahrikçileri”, “Moskova’nın ağına düşmüş Şark diktatörü” şeklinde nitelenmiştir (Mütercimler, 2004:198-200). Dönemin en sert DP eleştirisini yapan CHP milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, Nasır ve Mısır için şunları yazmıştır: “Yoksa alelade, klâsik emperyalizme karşı hakiki bir milliyetçilik dâvası bahis konusu olsaydı tam hürriyet ve istifelâlini elde etmek ve Batı’nın emperyalist kapitalizminin boyunduruğundan kurtulmak için bir millî mücadeleye atılmış ve hakkını elde etmiş olan Türkiye bütün kalbiyle Mısır dâvasını desteklerdi. Nasır’ın arkasında Moskova’nın tehdit edici gölgesi gözlere çarpmaktadır” (Yalçın, 4 Mayıs 1949).⁵

Hatta söz konusu İsrail olduğunda dahi muhafazakâr fikirlerden Kemalist fikirlere kadar Nasır ve Mısır, Sovyetlerle olan ilişkisinden ötürü eleştirilmiştir. Örneğin milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide olan Peyami Safa, Nasır’ı “Ortadoğu’ya sızan Moskof nüfusuna her bakımdan yataklık” etmekle suçlarken İsrail’i ise “Mısır’a karşı savaşırken, yalnız hudut emniyetini sağlamaya değil, hür milletlerin davasını da, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak” hizmet ettiği için desteklemiştir. Hatta Safa daha da ileri giderek “Dinsiz imansız Moskof’a uşaklık ederken Peygamber kavminden olduğunu düşünmeyen Suriye ve Mısır’la aramızdaki din ve dil bağlarını hesaba katmak bize mi düşer?” sözleriyle “Mısır-İsrail” savaşını “Sovyet-Hür Dünya” savaşı biçiminde tanımlayarak “aklı başında her Türk ve Müslüman’ın din ve kültür farkını mesele” etmemesi gerektiğini ifade eder (Safa, 24 Kasım 1956). Benzer şekilde dönemin İslamcılarının uluslararası ilişkiler okuması da Safa ile paraleldir. Bu dönemin İslamcı çevrelerinin dünyaya bakışına ilişkin önemli ipuçları veren *Büyük Doğu*, beklendiği üzere içeride Batılılaşmayı aşağılayan ancak dışarıda Amerikancı bir tavır sergileyen bir çizgi tutturmuştur. Necip Fazıl başta olmak üzere, dönemin birçok İslamcı figürünün dahil olduğu Büyük Doğu’nun temsil ettiği İslamcı geleneğin Arapları (hala) Türkleri sırtından bıçaklayan bir topluluk olarak algılamaları dikkat çekicidir (Çalış, 2005; Koçak, 2002). Daha farklı bir gelenekten gelen ve o dönem CHP’nin yarı resmi yayın organı *Ulus’ta* yazan Bülent Ecevit de Safa ile benzer fikirdeydi: “...Ortadoğu meselelerini halle çalışırken artık biraz daha dürüst davranmalı ve İsrail’in kendi sınırları içinde korkusuz, kaygısız yaşayabilmesi için gerekli şartlar sağlanmalıdır! Arap devletlerinin taassubuna, ihtiraslarına ve kaptislerine taviz vermemeliyiz” (Ecevit, 08 Ekim 1956).

⁵ Çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte bu dönemde Türkiye’deki Mısır söylemini belirleyen önemli bir faktör olarak Nasır’ın Türkiye’yi Bağdat Paktı’ndaki girişimlerinden dolayı suçlayıcı ifadeler kullanmasını da belirtmek gerekir (Gerger, 2006).

Bu genel tabloya rağmen Sovyetler konusunda taraftar arasında önemli bir farklılık da bulunmaktaydı. Örneğin SSCB, CHP'nin liderlik ettiği Kemalistler için toprak bütünlüğüne tehditken içinde İslamcı referansları da barındıran DP açısından ise komünizm, taşıdığı değerler nedeniyle sadece devlet bütünlüğüne değil aynı zamanda muhafazakâr değerlere karşı da bir tehdit anlamına geliyordu. Adnan Menderes'in sözleriyle, SSCB'nin varlığı "Müslüman ülkelerin komünist etkilere maruz kalması" biçiminde görülüyordu (Bağcı, 2001:98). Bu nedenle Sovyet yayılmacılığını önlemek DP gibi -CHP'ye kıyasla- daha muhafazakâr ve kırsal tabana sahip (Koçak, 2012:463) bir parti için aynı zamanda muhafazakar değerleri ve bu değerlerin önemli bir parçası olarak görülen "Müslüman ülkelere" sızmasını önlemek anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, Menderes'in Ortadoğu'yu Müslüman ülkeler şeklinde tanımlamasından anlaşılacağı üzere, DP'nin tehdit söylemi sadece Sovyet yayılmacılığı endişesini değil aynı zamanda "komünist" fikirlerin İslami Ortadoğu'ya müdahalesi tehdidini üretiyordu.

Görüldüğü üzere, her iki parti de farklı siyasi vurgularına rağmen, devleti sahiplenen normları nedeniyle güvenlik önemli bir mesele olarak görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak söz konusu coğrafyalar siyasi blokların zihninde kendi sosyolojisine ve tarihine göre değil Sovyetlerle olan ilişkisine göre temsil edilmiştir. Bu dönemdeki en önemli farklılık yine SSCB'nin CHP için sadece devlet bütünlüğüne tehdit iken DP için İslami değerlere de tehdit anlamına gelmesiydi. Başka bir deyişle, DP ve CHP dönemin baskın dili olan güvenlik vurgusu etrafında benzeşmiş ancak bu benzeşme DP'nin -CHP'den farklı olarak- Ortadoğu söz konusu olduğunda dini referansları söyleminde dahil etmesi ile kısmen farklılaşmıştır. Bu kısmi farklılaşmaların takip eden on yıllarda benzer dini referanslarla derinleşerek yeniden ortaya çıkacak olması bakımından dikkate değer durmaktadır.

3. ASKERİ DARBELERİN GÖLGESİNDE ON YILLAR (1960-1983)

1960'lar dünyada ve Türkiye'de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem oldu. Dünyada Soğuk Savaş politikaları yumuşarken Ortadoğu'daki belirleyici değişiklik ise 1950'li yıllara damgasını vuran ve liderliğini Nasır'ın yaptığı "Arap sosyalizmi" fikrinin artık siyaseten ölmesiydi. Bunun yerine ise Suriye ve Irak'ta askeri darbe yoluyla iktidara gelen genç Baasçı subayların dönemi başladı. Aynı dönemde Türkiye'de ise askeri darbenin ardından Süleyman Demirel yönetimindeki AP yeni bir aktör olarak iktidarı ele aldı. Bu dönemde AP'nin⁶ devlet geleneğini temsil eden Kemalist

⁶ Demirel kendisini ve partisini "muhafazakâr ve milliyetçi" şeklinde tanımlamaktaydı. Parti kadroları da hem iç siyasette hem de dış siyasette İslamcı ve milliyetçi tonları sıklıkla kullanmıştır (Zürcher, 2015: 364-365). "Türkiyeliyim" yerine "Türküm" (Demirel, 1977: 42) diyerek veya "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Büyük Türklük çizgisi" (Cengiz, 2002: 4) şeklinde milliyetçi söylemlere başvurabilmiştir. Demirel'in konumlandırılmasını zorlaştıran asıl faktör ise yarım asra yakın bir süre Türk siyasetinde yer almış olmasıdır. Örneğin Demirel, komünist bloğa karşı 1970'lerde milliyetçi ve hatta

bloktan farklı bir Ortadoğu tasavvuru vardı ve Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İKÖ) katılımı, Arap-İsrail çekişmesi gibi dönemin önde gelen siyasi olaylarında bu farklılık net bir şekilde görünür hale geldi.

Bu döneme kadar kendini ABD ve Batı yanlısı konumlayan Kemalist kadrodan farklı olarak Türkiye, BM'de Arap devletlerinden yana tavır aldı ve hatta ABD'nin Türkiye üzerinden Ortadoğu devletleri ile ilişki kurmak istemesini de reddetti (Cumhuriyet, 13 Haziran 1967). AP ilk iş olarak Ortadoğulu devletlerin gözünde Menderes döneminden kalan "Batı'nın sözcüsü Türkiye" imajını silmeye çalışarak Türkiye'yi Ortadoğu'nun bir parçası olarak gördü. Örneğin AP'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil "Türkiye'nin dini, içtimai, tarihi ve kültürel bağlarla Arap ve İslam dünyasına sınıksız bağlı olduğunu" söyledi (Kösebalaban, 2014:204). Benzer şekilde AP hükümet programı da Ortadoğu'yu "kardeş Arap ve Müslüman memleketler" şeklinde tanımlıyordu (Öztürk, 1968:662). AP'nin Türkiye'yi kültürel ve kimlik bağlamında Ortadoğu'ya yakınlaştırması, Ortadoğu'yu modernleşemeyen ve dini monarşilerle yönetilen ülkeler bütünü olarak gören Kemalist fikirlerden (Özgür, 2019) önemli oranda farklılaşıyordu.

Türkiye siyaseti bu farklılığın ilk yansımalarını Türkiye'nin İKÖ'den davet almasının ardından gelişen olaylarla açık bir şekilde görmüştür. 1969'da Ürdün Kralı Hüseyin'in Filistin meselesine çözüm bulmak amacıyla Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip ülkelerin liderlerini Rabat'ta toplantıya çağırdığında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, laik bir ülkenin lideri olarak "adı İslam olan bir toplantıya katılamayacağımı" bildirirken İsmet İnönü de toplantıyı din temelli bir gruplaşma olarak nitelendirdi (Fırat, 1997:246). Ayrıca İKÖ'nün 1972'de imzaya açtığı İslam Konferansı Yasası da TSK tarafından, İslam vurgusunun laikliğe uygun olmadığı gerekçesiyle imzalanmamıştır (Sönmezoğlu, 2016:410).

Başbakan Demirel'in tavrı ise Kemalist bloğun bakışından farklıydı. Demirel toplantının dini değil siyasi olduğunu ve laikliğe aykırı olmadığını aksi takdirde adı İslam ya da Müslüman olan her yerden kaçmak gerekeceğini söyledi (Milliyet, 17 Eylül 1969). Türkiye'nin gözlemci statüsünde katıldığı toplantı sonrasında ise CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, hükümetin "Arap yanlısı" ilan ettiği Ortadoğu politikasını eleştirerek Arapların, Osmanlı aleyhine yaptıklarının bedelini ödediğini söylemiştir (Kürkçüoğlu, 2010:182). Sonuç olarak İnönü'nün sözleri Kemalist fikirlerdeki Arap algısının değişmediğini göstermiştir. Bununla birlikte siyasi rekabetin yaşanmaya başlamasından bu yana Ortadoğu temsilcileri arasındaki rekabet ilk kez bu kadar görünür hale geldi. Bir yanda laik değerlere aykırı rejimlerin hüküm sürdüğü diğer yanda ise "ümmetin bir parçası" olarak iki farklı Ortadoğu, Türkiye'de siyasi söylemlerin merkezi haline geldi.

İslamcı bir görüntü çizerken 1990'larda ise muhafazakâr ve liberal çizginin ağır bastığı bir sima haline gelmiştir. Sonuç olarak AP ekonomide açık bir şekilde liberal politikaları savunuyor olsa da muhafazakâr çizgiyi geniş manada temsil eden bir partiydi.

Takip eden on yıllarda ikinci kez askeri darbe gören Türkiye siyaseti, onlarca yıl etkisini hissedeceği, Kemalist ve muhafazakâr kimlikleri dönüştürecek yeni liderler ve siyasi eğilimlerle tanıştı. CHP içinde İsmet İnönü'yu koltuğundan eden Bülent Ecevit, 1960 askeri darbesinde ordunun bildirisini okuyan Türk milliyetçisi Alparslan Türkeş ve İslami eğilimli Necmettin Erbakan gibi yeni ve güçlü liderlerle birlikte Türkiye'deki siyasi blokların Ortadoğu algısı önemli oranda çeşitlenmiş oldu. Bu dönemin CHP'sinin önemli farklılığı ise 1970'lerde yükselen Marksist soldan etkilenmiş olmasıyken Necmettin Erbakan önderliğindeki Milli Görüş hareketi ise o döneme dek önce DP ardından AP ile milliyetçi-muhafazakar şemsiyenin altında dile getirilen İslamcı fikirleri, 1960'lardan itibaren büyük merkez sağın şemsiyesinden çıkartıp günümüze kadar gelecek müstakil bir siyasi akım haline getirmesiydi.

Bu dönemde Kemalist hareketin Arap dünyasına bakışı Bülent Ecevit'in CHP politikalarına yön vermeye başlamasıyla değişti ve Ortadoğu'yu, laiklik karşıtı dini rejimler topluluğu biçiminde gören bakış açısı kısmen de olsa emperyalist Amerikancı siyasete karşı duran devletler şeklini aldı. Bu süreçte Ecevit'in, katı laiklik yanlısı klasik CHP bakış açısından farklı bir biçimde Üçüncü Dünyacı, ortanın solu ve sosyalizme referanslar veren ideolojisi etkili oldu (William, 2003:160). Ecevit'in bu kişiliği, dönemin Suriye ve Irak'ında etkili olan ve sol, milliyetçi ve laikliğe referanslar veren Baas liderleriyle benzerdi. Ayrıca bu dönemde, Ecevit ve Erbakan, her ne kadar Ortadoğu'da farklı siyasi bloklarla yakınlaşma çabası içinde olsalar da farklı kimlik tasavvurları her zaman ön planda oldu.

Örneğin Erbakan Ortadoğu'yu "Müslüman devletler" in oluşturduğu bir coğrafya, Ecevit ise "geri bırakılan, sömürülen coğrafya" şeklinde görmüştür. Başka bir deyişle, her iki siyasi akımın söylemi takip edildiğinde farklı "Ortadoğular" dan bahsediyor gibiler. Örneğin sol siyasetin gözünde Ortadoğu, sol eğilimli Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) İsrail'e karşı mücadeleleriyle dolu, sol milliyetçi Baasçıların çağ atlattığı bir coğrafyayken, 1970'lerde git gide taban kazanmaya başlayan İslamcıların gözünde ise Ortadoğu Siyonist rejime karşı mücadele veren, Müslüman kimliğini koruyan bir coğrafyaydı. Bu farklılığın ironisi ise her iki bloğun da siyasi olarak -özellikle Filistin meselesinde- aynı hedefi işaret etmesine rağmen ideolojik angajmanlarından ötürü farklı Ortadoğu tasvirleri çizmiş olmalarıdır.

Bu durumu belki de en iyi özetleyen olay Ecevit'in liderliğindeki CHP yönetimince FKÖ'ye Ankara'da şube açmasına izin verilmesi, Arafat'ın Ecevit tarafından Ankara'da ağırlanması ve FKÖ ile yakın ilişki kurulmasıdır. Bu dönemde iki farklı siyasi cephenin de Ortadoğu için sahiplenici bir dil kullanmasına karşın, CHP'nin FKÖ'yu sahiplenmesi bu döneme dek Filistin davasını savunan muhafazakar-İslamcı kesimin tepkisini çekmiştir (Kösebalaban, 2014:220-221). Kuşkusuz bu tepkinin en önemli sebebi, FKÖ'nün sol yönelimli ideolojisiydi. CHP'nin FKÖ ile olan ilişkisi büyük ölçüde siyasi blokların zihnindeki Ortadoğu resmini göstermesi

bakımından anlamlı durmaktadır. Başka bir deyişle her bir bloğun Ortadoğu'yu kendi kimliklerine göre nasıl yeniden tanımladığını, ideolojilerine bağımlı farklı Ortadoğu temsillerini nasıl ürettiklerini göstermektedir. Benzer örnek AK Parti döneminde Türkiye'nin Hamas ile yakınlaşılmasında da yaşanacak ve bu kez de Kemalist blok, Hamas'ın İslamcı eğiliminden ötürü yakınlaşmadan rahatsız olacaktır. Filistin meselesi ile benzer şekilde, Ecevit'in Baas liderlerine yakınlığına karşılık AP ve MHP'nin Ortadoğu'daki muhafazakâr kesimlerle ilişki kurulmayı tercih etmesi -örneğin Demirel'in 1980'li yıllarda Arap milliyetçiliği fikrine karşı "İslam ümmeti" alternatifini öne atan İKÖ'ye yakınlaşması- yine ideolojik temellerde nasıl farklı Ortadoğuların üretildiğini göstermektedir.

4. SON ASKERİ DARBEDEN SİVİL SİYASETE

Darbenin ardından uzunca bir süre merkez sağın liderliğini yapan Turgut Özal da tıpkı Adnan Menderes gibi savunduğu liberal ekonomi modelinden ötürü, daha çok liberal olarak anılmış olsa da İslamcı-muhafazakar bir geçmişe sahipti.⁷ Özal'ın siyasi kişiliğiyle özdeş haline gelen ANAP ise kendisini "ilerici muhafazakar" şeklinde tanımlıyordu (Duman, 2010). Ekonomik anlamda liberalizmi savunan Özal, Ortadoğu'yu ve Batı'yı hem değerler bakımından hem de stratejik olarak çatışmadan uzak politika yürütülmesi gereken coğrafyalar olarak görüyordu. Özal için Ortadoğu, kültürünü paylaştığı, parçası olduğu bir coğrafyaydı ve bu durumu şu sözlerle ifade ediyordu: "Diğer İslam ülkeleri ile yakınlaşmamızın nedeni, bu kardeş ülkelerle aramızda mevcut olan kültürel ve dini bağların varlığıdır" (Cemal, 1989:89).

Ancak Özal, Menderes'le benzer Erbakan'a zıt olacak şekilde, Ortadoğu'yu Batı'nın bir alternatifi olarak değil Batılı politikalara paralel olarak parçası haline gelinebilecek -hatta Türkiye'nin kapasitesinden ve Batı ile eklenmiş sosyolojisinden ötürü- önderlik edilebilecek bir coğrafya olarak görüyordu. Bu nedenle Özal, Türkiye'yi bu iki coğrafya arasında hem kültürel değerler hem stratejik çıkarlar açısından "köprü" şeklinde konumlandırmaya çalıştı. Özal'a göre Türkiye, söz konusu "köprü" konumundan ötürü, devam eden savaşlarda ve anlaşmazlıklarda iki medeniyet arasında (Batı ve Doğu) arabuluculuk rolü üstlenebilecek, tarihsel ihtilafları çözebilecek yegane ülke konumundadır (Özal, 1984:285).

Bu dönemde birinci olarak ABD'nin Irak müdahalesi sırasında Türkiye'deki siyasi çevreler Doğu-Batı ayrımında kaldılar. İkinci olarak ise müdahale ile birlikte Ortadoğu, PKK ve Iraklı Kürtler bağlamında güvenlik endişesinin merkezine dönüştü. Başka bir deyişle, dış politika dendiğinde

⁷ Özal, 1970'lerde sağcı kimliği ile tanınırken MSP'den milletvekili adayı olduğu 1970'lerden önce de "Takunyahılar" isminde muhafazakâr, İslamcı grubun lideriydi. 1970'lerin ikinci yarısında ise Özal, Türk-İslam sentezi ile tüm sağı tek bir şemsiye altında birleştirmeye çalışan Aydınlar Ocağı'nın önde gelen üyelerindendi. Özal aynı zamanda daha çok Kemalistler tarafından savunulan modernleşmeci, kalkınmacı ve Batıcı siyaseti de sahipleniyordu. Bir konuşmasında Türkiye toplumunun birleştirici unsurunun din olduğunu söylerken bir başka konuşmasında da Cumhuriyet'in Osmanlı'dan kalan bir değer olduğunu vurgulamıştır (Duman, 2010).

akla gelen güvenlik, ulusal çıkar, toprak bütünlüğü gibi kavramlar PKK söz konusu olduğunda daha dikkate değer biçimde öne çıkarken siyasi bloklar kendi kimliklerini de Doğu-Batı zıtlığıyla yeniden inşa etme yoluna gittiler.

Bunun en bariz örneğini Özal'ın çizgisinde görmek mümkündür. Bu döneme kadar Özal, Menderes'in politikalarına benzer biçimde, Türkiye'yi Ortadoğu ile Batı arasındaki ilişkiyi kuran bir ülke -hatta kültür- biçiminde konumlandırmıştı. Yine Menderes dönemi ile benzer biçimde güvenlik endişesi Ortadoğu'ya bakışı derinden etkilemiştir. Menderes döneminde Sovyetlerin varlığı, Özal döneminde ise PKK'nın varlığı bu bakış açısının kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde Suriye'nin açık bir şekilde PKK'ya destek vermesi, PKK'nın Filistinli gruplarla askeri ve ideolojik ilişkisi, Lübnan topraklarını kullanması ve Irak'ta askeri kamplar kurması, Suriye'yi ve Irak'ı, kimliğin bir parçası biçiminde kodlayan Ortadoğu imgesinden farklılaştırmış, “teröre destek veren Ortadoğu” temsili biçiminde neredeyse tüm Ortadoğu'yu kapsayacak biçimde yeniden tanımlanmıştır.

Öte yandan bu dönemde Refah Partisi (RP) ile siyaset sahnesinde olan Erbakan liderliğindeki Milli Görüş, kamuoyu önünde Saddam Hüseyin'i her ne kadar diktatör olarak tanımlasa da ABD gibi Batılı bir ülkenin Irak gibi Müslüman bir ülkeye ambargo uygulamasının, savaş açmasının karşısında durmuş Özal'ın Batı yanlısı politikasının ise Siyonizme ve İslam düşmanlığına hizmet ettiğini açıklamıştır (Gözen, 2000:166). Dönemin milliyetçi-muhafazakar liderlerinden olan Demirel de “biz o çöllerde 400 sene şehit verdik” diyerek “Irak'ı düşman olarak almak kadar yanlış bir şey düşünemediğini” ifade ederek muhafazakar kimliğin hafızasındaki Osmanlı mirasına seslenmiştir (Demirel, 1991:450).

Dönemin sosyal demokrat partisi Demokratik Sol Parti (DSP)'nin lideri Ecevit ise ABD'yi “yabancılar” olarak nitelendirerek Ortadoğu'da karşı olunması gereken devletlerin “ortaçağ köktenci rejimleri”nin hüküm sürdüğü devletler olduğunu göstererek bir bakıma İslami yönetime sahip rejimler ile kendisinin temsil ettiği sol ve sosyal demokrat siyaset arasındaki farkı işaret ediyordu. Bunu en iyi şekilde Ecevit'in Ortadoğu'yu “çağdışı rejimlerin” yaşadığı coğrafya biçiminde tanımladığı konuşmasında görmek mümkündür (Ecevit, 1990).

Bu dönemde Ortadoğu üzerine inşa edilen söylemi önemli ölçüde değiştirense Özal'ın Kuzey Iraklı Kürtler konusunda farklı bir siyasete ve söyleme sahip olmasıydı. Örneğin Özal'ın hem Talabani'yi hem de Barzani'yi Ankara'da ağırlaması, o dönem için radikal adımlar gibi görülebilirken Özal'ın 1991'de söylediği asıl şu sözleri Kürtler konusundaki farkını ortaya koymaktadır: “Açıkça ortaya konulmalıdır ki, Irak'ın Kürt bölgesinde yaşayanlar Türk vatandaşlarının akrabalarıdır. Bu yüzden sınırlar, bir ölçüde yapay olan sınırlar, aynı halkı iki kesime bölmüştür” (Gunter, 1993:302). Benzer şekilde Türkiye'deki Kürtler için de ilk kez Özal'ın, “Terör başkadır. Güneydoğu sorunu başkadır” (Barlas, 2001:151) diyerek askeri yöntemlerin dışında çözüm yollarına odaklandığını göstermektedir.

Buna karşın İran-Irak Savaşı'nın son evresinde yaşanan Halepçe dramı tüm dünyanın gözündeki Kürt algısının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynadı. Örneğin Süleyman Demirel 1991'de başbakanlığı sırasında yaptığı açıklamada Irak ordusunun Kürtlere saldırması durumunda buna müsaade etmeyeceklerini belirterek Türkiye'deki Kürtler ile Irak'taki Kürtler arasında bir ayrıma gitmiştir (Cumhuriyet, 12 Aralık 1991). Burada gerek Özal'ın gerekse Demirel'in sözlerini anlamlı kılan ise dönemin PKK'ya karşı askeri operasyonların arttığı, kamuoyunda milliyetçi-militarist dilin hâkim olduğu dönemde söylenmiş olmalarıdır. Söz konusu milliyetçi-militarist dilin asıl çekincesi dünya kamuoyunda (Iraklı) Kürtlere yönelik oluşan olumlu siyasi havadan PKK'nın da faydalanabileceği, Türkiye'nin baskı altında kalabileceği, daha da ötesi PKK'nın bu siyasi atmosferden faydalanarak Kuzey Irak'ta kendine alan açabileceği endişesiydi. Bu endişe Özal'ın Iraklı Kürtlere yaklaşımında tekrar kendini göstermiş ve Özal'ı “terörün reklamını yapmakla suçlamıştır (Cumhuriyet, 12 Aralık 1991). Bu suçlamayı reddeden Özal ise içerideki milliyetçi hassasiyetlere yönelik olarak bu endişesi paylaştığını şu sözlerle dile getirir: “Böyle bir devlet [Irak'ta kurulması muhtemel Kürt Devleti], Irak'tan daha fazla Kürt nüfusuna sahip olan Türkiye topraklarından da bir parçayı içine almaya çalışır” (Gözen, 2000:316).

Ancak PKK'nın varlığı, Iraklı Kürtler söz konusu olduğunda dahi Türkiye'deki siyasi ideolojilerin Kürtlere bakışını etkilemeye devam etmiştir. Örneğin kimlik ayrımında iki farklı kutbun ucunda bulunması nedeniyle bir arada olması şaşırtıcı bulunan Milli Görüş'ün lideri Erbakan ile sosyal demokrat lider Ecevit, BM çerçevesinde yürütülen ve Iraklı Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumayı amaçlayan Çekiç Güç'ün kaldırılmasını savunmuştur. Siyasi olarak birçok açıdan farklılıkları barındıran bu iki siyasi çizginin Çekiç Güç konusunda benzer fikirleri savunmaları ortak güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Her iki lider de Çevik Güç'e asıl olarak Kuzey Irak'ta özerklik benzeri bir yapının önünü açacağı veya Saddam rejimini güçsüz düşürülerek PKK'ya alan açacağı endişesiyle karşı çıkmıştır (Fuller, 2013:230). Bülent Ecevit bu tutumundan dolayı eleştirilmesinin karşısında kendisinin Kürt karşıtı olmadığını sadece bölünmeye karşı olduğunu bildirerek bir anlamda güvenlik endişesine vurgu yapmıştır (Milliyet, 17 Ekim 1991). Benzer şekilde Bakanlar Kurulu'nun 17 Eylül 1992'de imzaladığı ve Kemalist ordunun görüşlerini yansıtan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, iç ve dış düşman tanımlamalarında Türkiye'nin PKK “bölücü terör” sorunu olarak tanımlanmış ve dış tehdit olarak da PKK'yı destekleyen ülkeler gösterilmiştir (Gürpınar, 2013:87).

Bu dönem her ne kadar kimlik ve güvenlik endişesinin merkezinde yer aldığı siyasi dilin Ortadoğu'yu birlikte şekillendirdiği düşünülse de görüldüğü üzere, Irak müdahalesinin alevlendirdiği PKK sorunu Türkiye'deki siyasi çevrelerin ortak paydada buluşmasını sağlamıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş Milli Görüş'ün Refah Partisi seçimlerden birinci parti olarak çıktığında kimlik yeniden Ortadoğu'nun sınırlarını çizen

belirleyici parametre haline gelmiştir. Bunun en büyük nedeni olarak Erbakan'ın iç politikada devletin kemikleşmiş pek çok değere karşı çıkması olarak görmek mümkündür.⁸

Erbakan başbakan olmadan önce hararetle savunduğu Batı ve İsrail karşıtı politikasını şimdi uygulamak için bir fırsat elde etmişti. Bu birçok açıdan anlamlıydı. Çünkü dönemin Türkiye'sinde İsrail, Türkiye'nin önemli bir ortağıydı ve Erbakan aynı Ortadoğu'da İsrail ile değil İslam dünyasıyla daha sıkı işbirliğine gitmek istiyordu. Bunun bariz göstergelerinden biri olarak Erbakan, başbakanlığı döneminde hiçbir Batı ülkesine resmi ziyarette bulunmazken o dönem İslam dünyasında kıyasıya bir rekabet içinde olan Suudi Arabistan, İran ve Libya'nın da içinde olduğu birçok Ortadoğu ülkesine ve Müslüman nüfusun yoğunluklu olduğu Endonezya, Malezya, Singapur gibi ülkelere resmi ziyaretlerde bulundu.

Erbakan'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yaptığı ziyaretler sadece Batı ile arasının açılmasına neden olmadı aynı zamanda yürüttüğü bu politika ile Türkiye içindeki siyasi fikirlerin Ortadoğu'ya yönelik kemikleşmiş bakış açılarını bir kez daha gözler önüne sermesine neden oldu. Örneğin Milli Görüş hareketinin Ortadoğu'daki muhalif İslamcı hareketlerle sürekli iletişim içinde olması, Ortadoğu'nun birçok ülkesinde aktif siyasetin içinde yer alan Müslüman Kardeşlere üye siyasilerin Milli Görüş'ün özel günlerinde davetli olarak Türkiye'deki etkinliklere katılması, Erbakan'ın, önce Müslüman Kardeşler'in önemli isimleriyle Türkiye'de dış politikanın araçsallaştırılması ile sonuçlanmıştır (Küçükboz, 2016:471).

Ancak Erbakan dönemindeki hiçbir olay Libya ziyareti kadar yankı uyandırmadı. Libya lideri Muhammed Kaddafi'nin Erbakan'ın da dahil olduğu Türk temsilcilerin önünde Kürtlere bağımsızlık verilmesi gerektiğini ima eden, modern Türkiye'nin yürüttüğü Batılılaşma politikalarını eleştirerek Kemalist kadronun reddettiği Osmanlı ve İslam mirasına gönderme yapan konuşması adeta dönemin siyasi söylemini özetlemektedir. Kaddafi'nin konuşması ANAP'tan CHP'ye DSP'ye ve hatta RP'nin koalisyon ortağı Çiller'in DYP'sine kadar hemen her siyasi blok tarafından eleştirildi ve Türkiye'nin "laik değerlerine" vurgu yapıldı. Örneğin ANAP lideri Mesut Yılmaz Kaddafi için "terörist diktatör" (Milliyet, 7 Ekim 1996) ifadelerini kullanırken CHP lideri Deniz Baykal ise Arapların Osmanlı'ya ihanet ettiğini söyleyerek bir tarihsel söylemi tekrardan dolaşıma soktu (Milliyet, 8 Ekim 1996). DSP lideri Ecevit de benzer açıklamaların yanı sıra Ortadoğu'dan "çağdışı rejimler" şeklinde bahsetti (Hürriyet, 3 Ekim 1996). Görüldüğü üzere Libya örneği, tek başına örnek olarak kalmadı. Tam tersine Türkiye'deki siyasi kadroların hem Ortadoğu'yu tanımladıkları hem de kendi kimliklerini perçinledikleri bir fırsata dönüştü (Küçükboz, 2016).

⁸ Öncelikle Ortadoğu, Erbakan'ın zihin dünyasında önemli bir yer tutuyordu ve Türkiye Gerek ekonomik ve demografik kapasitesiyle gerekse İslam dünyasıyla kültürel ve kimlik bağlarından ötürü Türkiye'nin taşıdığı Osmanlı mirası ile İslam dünyasının liderliğine soyunması gerektiğine inanıyordu (Çakır, 2005: 556).

Benzer sürekliliği göstermesi açısından bu dönemde Libya krizi kadar Milli Görüş ile TSK arasında İsrail üzerinden yaşanan gerilim de anlamlı görünmektedir. Erbakan'ın başbakan olduğu dönemde TSK, Erbakan'ın "ebedi düşman" ve "Müslüman dünyanın ve Arapların kalbindeki bir kanser" şeklinde tanımladığı İsrail ile yakın ilişki kurmuş ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, Türkiye-İsrail ilişkilerinin Türkiye'nin yüzünü İslam'a dönmesine engel olacağını söylemiştir (Bir, 2002:4). Aslında bu ilişkinin en önemli yorumu kuşkusuz Erbakan'ın "İslamcı ve Batı karşıtı dış politikası" karşısında Kemalistlerin İsrail'i Batı yanlısı ve laik değerlere saygılı bir ülke olarak konumlandırın bakışının devam ettiğini göstermesidir.

İsrail üzerinden yapılan tartışmaya benzer şekilde İran üzerinden bir başka tartışma da dikkate değerdir. Öncelikle İran, Erbakan'ın iktidara gelmeden önce dile getirdiği D-8 içinde yer almaktaydı. İran, Kemalist ordu ve siyasetçiler tarafından ise hem "irtica kaynağı" olarak hem de teröre (PKK'ya) destek verdiği gerekçesiyle tehdit olarak görülüyordu. Bu tehdidin en somutlaştığı yer ise 1990'lı yıllarda Kemalist aydınlarla düzenlenen suikastlar oldu. Örneğin Kemalist fikirler için simge konumunda olan Uğur Mumcu'nun cenazesinde İran aleyhinde sloganlar atıldı (Cumhuriyet, 26 Ocak 1993). 2000'li yılların başında faili meçhul aydın cinayetlerini aydınlatmaya yönelik yapılan Umut Operasyonu'nda İran'ı işaret eden belgelerin ortaya çıkması İran algısını özellikle Kemalistler gözünde daha da olumsuz bir hale sokmuş ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran ziyaretini iptal etmiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya da açık bir şekilde RP'yi kast ederek "Türkiye'deki İslamcı hareketlerin İran'dan etkilenecek Türk-İslam cumhuriyeti, İslam devleti kurma eğilimleri var" (Hürriyet, 23 Ağustos 1997) sözleri Kemalistlerin İran algısını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde CHP lideri Deniz Baykal da "RP'nin İran rejimini ithal etmeye çalıştığını" (Hürriyet, 6 Şubat 1997) ifade etmiştir. Görüldüğü üzere, RP'nin iktidar olduğu 1990'ların ikinci yarısında İslamcı hareketin gözünde İran, Şii karakterine rağmen Müslüman kimliği ile tanınan Batı'ya alternatif bir ülke konumundayken Kemalist geleneğin takipçisi konumundaki aktörlerin gözünde ise devletin ideolojik temelini tehdit eden "irtica kaynağı" ve "terör destekçisi" konumunu korumuştur.⁹ Daha da ötesi İran üzerine inşa edilen söylem içeride bir başka kimliğin

⁹ Aynı Kemalist kadro, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'ni ise herhangi bir ihtilafa izin vermeyecek şekilde, İran'ı "irtica" yuvasına dönüştüren bir olay olarak görmüştür. "Laik" Kemalist sol ile "İslam" temelli söylemi olan yeni İran arasında açık bir şekilde ideolojik zıtlıklar vardı. Daha genel manada ise Kemalistler, İran'ın İslamcı temellerde güçlenmesini, Türkiye'deki devletin laik temellerine tehdit olarak gördüğü İslamcı hareketlere model olabileceği endişesi duyuyorlardı (Elhan, 2016: 30-32). Öte yandan İran İslam Devrimi, Türkiye'deki İslamcı hareketi önemli ölçüde böldü. Bu ayrışmayı açıklamak için pek çok sebep gösterilse de bunlar arasından iki tanesi öne çıkmaktadır. Birinci olarak Türkiye'deki İslami blok Sünni gelenekten beslenmektedir ve İran'daki devrimin Şii doğasından ötürü, Türkiye'deki Sünni İslam geleneği için zafer biçiminde karşılanmamıştır (Çalış, 2005: 899). İkinci neden ise Türkiye'deki İslamcıların İslam coğrafyasından ziyade daha çok eski Osmanlı toprağı olan coğrafyadaki gelişmelerle ilgilenmesiydi. Milli Görüş geleneğinin de dahil olduğu çevreler ise İran Devrimi'ni "İran devrimi değil İslam Devrimi" şeklinde tanımlamayı tercih etmiştir (Mert, 2005: 414-415).

marjinalize edilmesine hatta ülkenin demokratik değerleri ismi altında kriminalize edilmesine neden olmuştur.

Öte yandan TSK'nın 1997'de basına verdiği bilgilendirme toplantısı iç politikaya gönderme yapan iç tehdit başlığı "irtica" ismiyle ele alınmıştır. İrtica söylemi ile TSK içeride Milli Görüş hareketine dışarıda ise İran, Suudi Arabistan, Libya gibi Ortadoğu ülkelerine işaret etmiştir (Cumhuriyet, 12 Haziran 1997). Kemalistler için Ortadoğu'nun bir kısmı "irtica yuvası" olarak görülürken Suriye, İran ve Irak gibi PKK'nın zaman zaman etkinliğinin olduğu ülkeler de irticadan farklı olarak teröre destek veren ülkeler biçiminde kodlanmaya devam etmiştir. Bu dönemden 2002'ye kadar Türkiye'nin irtica ve terör söylemleri altında Ortadoğu, hem ideolojik hem de güvenlik bağlamında tehdit biçiminde kodlanırken İsrail ise hem kültürel hem de stratejik olarak TSK'nın önderlik ettiği Kemalist kadro için "Türkiye ile birlikte bölgede demokratik değerlere sahip yegane ülkeler" (Milliyet, 25 Şubat 1997) şeklinde görülmüş ve Erbakan'ın temsil ettiği geleneği iç siyasette marjinalize eden bir dil kullanılmıştır. Aslında 1997'de ordu eliyle hazırlanan belge bile tek başına Ortadoğu dış politikasının nasıl iç politikada kimliği yeniden inşa eden ve farklı siyasi söylemleri disipline etmeye yarayan bir araç haline getirildiğini göstermektedir.

5. AK PARTİ VE LİBERALİZMLE HARMANLANMIŞ "İSLAMİ" ORTADOĞU

Tarihi 28 Şubat müdahalesinin ardından kurulan koalisyon hükümetleri uzun ömürlü olamadı ve Milli Görüş çizgisinde yetişmiş kadroların bir kısmı "muhafazakar-demokrat" (Akdoğan, 2004) biçiminde tanımladıkları AK Parti'yi kurdular.¹⁰ Bu durum AK Parti'yi bizzat Erdoğan tarafından dile getirildiği gibi "merkez sağda dönem itibariyle ortaya çıkan boşluğu doldurma potansiyeli olan bir parti" haline getirdi (Hürriyet, 26 Eylül 2001).

AK Parti'nin dış politikası ve Ortadoğu'yu tanımlama biçimi de büyük ölçüde kendisinden önceki merkez sağ gelenek ile benzerlikler barındırıyordu. Özellikle Ahmet Davutoğlu'nun siyasete atılmadan önce geliştirdiği, Türkiye'nin "merkez ülke" biçiminde tasvir edildiği Türk-İslam medeniyeti tezi AK Parti tarafından da savunuldu. Davutoğlu'nun tezine

¹⁰ AK Parti, kurulduğu dönemden itibaren, merkez sağı tekrardan tanımlamış ve geldiği geleneği dışlamayarak, hem milliyetçi hem de İslamcı tabana hitap edecek şekilde genişleyerek merkez sağa eklenmiş bir parti haline geldi. Örneğin Erdoğan'ın defalarca okuduğu "Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır/Toprak, eğer uğruna ölen varsa vatandır" dizeleri İslami söylemde önemli yeri olan "şehitlik" kavramı ile milliyetçi söylemin merkezinde yer alan "vatan" söylemlerini birbirine eklemliyordu (Milliyet, 18.03.2016). Benzer şekilde Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda bir resmi kabul sırasında tarihteki 16 Türk devletini temsil eden askeri kıyafetlerle donatılmış temsili askerlerle poz vererek milliyetçi hassasiyetini öne çıkarmıştır. Bunun yanı sıra özellikle ekonomide liberal politikaları savunmuş ve önemli siyasi krizlere rağmen liberal politikasının aksamaması için çaba sarf etmiştir. Erdoğan'ın "paramın dini imamı olmaz" (Hürriyet, 10 Mart 2011), "finans sektörünü tedirgin edecek hiçbir adım atmayacağız" (Hürriyet, 19 Kasım 2011) sözlerinden de anlaşılacağı gibi liberal çizgi de AKP ve Erdoğan tarafından sahiplenilmiştir. Bu nedenle AKP bünyesinde milliyetçi, İslami ve liberal fikirleri birbirine harmanlayan bir yapı gibi görmek mümkündür.

göre; Ortadoğu, Osmanlı-Türk devamlılığının mekansallaşmış bir uzantısı olarak öne çıkıyor ve Türkiye’yi, Ortadoğu’nun önemli bir parçası olduğu İslam medeniyetinin ve İslami tarihsel sürekliliğin merkezinde konumlandırıyordu (Davutoğlu, 2004:132-137). Bu geleneğin AK Parti içinde nasıl sahiplenildiğini bizzat Genel Başkanı Erdoğan’ın şu sözlerinden anlayabiliyoruz: “Türkiye’nin yüzünü çağdaş dünyaya dönük ve aynı zamanda dünya toplumunun bütün üyeleriyle onurlu bir ilişki içinde olmasını istiyor, öte yandan, yadsınamayacak tarihsel ve kültürel bağlarımız bulunan, dünya üzerinde sayıları 45’e, nüfusları ise 1,2 milyara varan İslam ülkeleriyle ilişkilere de özel bir önem veriyoruz” (Hürriyet, 10 Ocak 2004).

AK Parti’nin Milli Görüş geleneğinden gelen bir parti olarak güçlü bir şekilde iktidara gelmesi kimlik merkezli Ortadoğu tanımı kadar güvenlik endişesinin ürettiği bir Ortadoğu tahayyülünün de oluşumunu sağlamıştır. Bunda en önemli etken kuşkusuz ABD’nin ikinci Irak müdahalesiyken ilerleyen dönemlerde ise Suriye iç savaşının Türkiye’deki yansımaları Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkisinde belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda Kuzey Irak’taki gelişmeler, Ortadoğu dış politikasının nasıl araçsallaştırıldığını göstermesi bakımından anlamlı durmaktadır. Milliyet gazetesinin “İşte bu yüzden” başlığını taşıyan haberi ise bu dönemi özetlemektedir (Milliyet, 23 Şubat 2003). Gazetenin manşetinde Türkiye’nin güneydoğusunun da dahil olduğu ve Kuzey Irak Parlamentosu’nun internet sitesinde yer alan “Kürdistan” haritası yer alıyordu. Habere göre Barzani, Türkiye’nin güneydoğu bölgesinin de yer alacağı bir “büyük Kürdistan” hayali taşıyordu. Milliyet’in haberine benzer şekilde, Iraklı Kürtlerden kaynaklanan endişenin ne kadar belirleyici olduğunu eski Dışişleri Bakanı (Kemalist olmasıyla bilinen) Prof. Dr. Mümtaz Soysal’ın Kuzey Iraklı Türkmenlerle Türkiye’deki Kürtlerin mübadele edilmesini savunduğu sözleri de çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor (dünyabülteni.org, 18 Ağustos 2009).

Kemalistlerle benzer şekilde Erbakan da “Ecevit halkı aç bırakıyordu ama Kıbrıs’ı ve Irak’ı koruyordu. Bunlar [AK Parti] onu da yapamıyor” (Milliyet, 04 Mart 2003) diyerek bölgenin Türkiye için önemine dikkat çekmiştir. Hatta Erbakan daha da ileri giderek Arap liderlere seslenmiş ve “ABD’nin tuzağına düşmeyin. En büyük zararı yine biz Müslüman ülkeler çekeriz. (...) Erdoğan yanlış yaptı. İslam ülkelerine gitmek varken Avrupa’ya ve ABD’ye gitti” diyerek Ortadoğu’yu Müslüman topluluğu olarak, ABD’yi de Müslüman bir ülkenin işgalcisi biçiminde görmüştür (Milliyet, 01 Ocak 2003). Bu nedenle Kuzey Irak ile bir kesim devletin Kemalist doğasına atıfta bulunurken bir diğer kesim “ümmet” fikrini gündeme getirerek dış politika üzerinden iç politikadaki kimliği konsolide etmeye girişmiştir.

Benzer şekilde milliyetçi kesim için ise Kuzey Irak dış politikası iç politikada milliyetçi reflekslerin yükseltildiği bir alana dönüşmüştür. Örneğin 2013 yılında Barzani, Erdoğan’ın Diyarbakır’daki mitingine katılmış ancak Barzani Türkiye’deyken KDP’nin Facebook sayfasında yayımlanan ve Türkiye’nin güneydoğusunu da kaplayan “Kürdistan” haritası

Türkiye’de birçok kesimin tepkisini çekmişti (Cumhuriyet, 17 Kasım 2013). Özellikle Erdoğan’ın o döneme dek kullanılmasından ısrarla imtina edilen “Kürdistan” (Hürriyet, 18 Kasım 2013) ifadesini kullanması karşısında MHP lideri Devlet Bahçeli Erdoğan’ı “bölücülük” (Hürriyet, 26 Kasım 2013) yapmakla suçladı. Kısacası bu dönemdeki gelişmeler bize Kürtleri ve hatta Arapları “tehdit” olarak gören milliyetçi ve Kemalist bakış açısının yanında Kuzey Irak’ı kültürel, tarihi ve ekonomik anlamda Türkiye’nin bir uzantısı biçiminde kodlayan başka bir bakış açısının da görünür olmasını sağlamış Kuzey Irak dış politikası içeride kimlikleri normalleştirme/marjinalleştirme alanına dönüşmüştür.

Öte yandan bu dönemde AK Parti İslamcı, milliyetçi ve Kemalist bloğun taşıdığı bölünme endişesini taşımamış Irak müdahalesinde ABD’nin yanında yer alarak Ortadoğu’ya bakışını geleneksel Milli Görüş çizgisinden farklılaştırmıştır. AK Parti’nin bu politikası en iyi yine Erdoğan ve Gül tarafından dile getirilmiştir. Erdoğan “Türkiye’nin Büyük Ortadoğu Projesi’nde önemli görevleri var” (Yeni Şafak, 13 Ocak 2009) diyerek ABD’nin Ortadoğu’yu yeniden dizayn etmeyi planladığı projenin önemli bir parçası olduğunu ilan ederken Erdoğan ile benzer şekilde Abdullah Gül de “BOP içinde ABD ile birlikte hareket ediyoruz” (Radikal, 14 Mart 2006) demiştir. AK Parti’nin ilerleyen dönemlerinde Kuzey Irak Kürtleri ile ilişkileri Özal döneminden daha ileri düzeye çıkarmak istemesi milliyetçi reflekslere sahip siyasi çevrelerin Türkiye siyasetindeki baskın karakteri düşünüldüğünde radikal bir adımdı. Erdoğan Türkiye’de Kemalist kadroların önyargılarını şu şekilde ifade etmişti: “İktidardaki ilk iki yılımızda Irak denince hep Türkmenler konuşulurdu. Gerilim istemediğimiz için biz de fazla zorlamadık. Sırf Türkmen odaklı politikadan tüm Irak’a bakan politikaya geçmek için çok sabır gösterdik” (İlke Haber, 31 Mart 2011).

AK Parti’nin iktidara gelmesi birçok açıdan değişimi getireceği önceden kestirilebilse de İsrail’e yaklaşımı özellikle Milli Görüş’ün klasik söylemi dikkate alındığında merak edilen bir konuydu ve merak edildiği gibi açıklanması zor, ironilerle dolu bir konu olarak kaldı. Örneğin Türkiye’nin bu dönemde İsrail ile ilişkileri iyi düzeyde olmasına rağmen, Filistinliler üzerinde uyguladığı baskı nedeniyle, Erdoğan İsrail için birçok kez “terörist” ifadesini kullanmaktan çekinmedi (Sabah, 26 Temmuz 2014). Bu ilişkinin bir başka ironisi ise İsrail ile iyi ilişkilere rağmen AK Parti’nin İsrail’i tanımayan, İsrail’e karşı silahlı eylemler yapan Hamas ile yakın ilişki içinde olmasıydı. Örneğin Şubat 2006’da Hamas lideri Halid Meşal’in Ankara’da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile görüşmesi, ilerleyen tarihlerde Meşal’in AK Parti’nin kongrelerine katılması önemli gelişmeler olarak görülebilir.

Bu ironinin çarpıcı tarafı ise Türkiye kamuoyunda bir kez daha iki farklı Ortadoğu resmini dolaşıma sokmuş olmasıdır. Öyle ki CHP liderliğindeki Kemalist blok AK Parti’nin İslami eğilimli Hamas ile yakın ilişki içinde olmasını endişeli bir şekilde izliyor Filistin dış politikasını, “laik değerler” bağlamında ele alıyordu. Örneğin CHP lideri Deniz Baykal AK Parti’yi dış politikada “heyecana kapılmakla” ve “din ve mezhep temelli

politika yapmakla” suçlayarak AK Parti’nin ve Hamas’ın İslami kimliklerindeki uyumun Türkiye-İsrail ilişkilerini ve Türkiye’nin Filistin politikasını baskı altına aldığını iddia etti (Sabah, 22 Şubat 2006). Hatırlanacağı üzere, CHP-FKÖ ilişkisi de FKÖ’nün sol eğilimlerinden ötürü İslamcı kesim tarafından eleştirilmişti. Görüldüğü üzere, Türkiye’nin İsrail ve Filistin politikası iktidarın ve muhalefetin kimlik yönelimlerinden bağımsız ele alınmamaktadır. Hatta bu yönelimler dış politikayı belirlemekten öte, dış politikayı Türkiye’nin bir iç meselesi gibi ele alarak iç politikanın yeniden tartışıldığı bir zemin haline getirmiştir.

Uzun soluklu AK Parti iktidarının ikinci yarısı ise açık bir şekilde söylem değişikliğine tanık olmuştur. Bu döneme kadar AK Parti, hem Batı’yı hem de Ortadoğu’yu birer değerler kümesi olarak sahiplenilen söylemini 2011’in ardından terk etmiştir. Erdoğan’ın “dindar gençlik yetiştireceğiz” (Hürriyet, 2 Şubat 2012) sözlerinden de anlaşılacağı üzere partinin İslamcı ve milliyetçi damarı neo-liberal damardan beslenen eğiliminden daha baskın hale gelmiştir. Bu dönemde AK Parti hükümetinin karşılaştığı iki meydan okuma -seküler çevrelerden gelen Gezi Olayları ve Güneydoğu’da tekrardan çatışma ortamına dönülmesi- hem İslamcı hem de milliyetçi söylemin güçlenmesi ile sonuçlandı. Söz konusu damarın güçlenmesinde tek etken iç politikadaki gelişmeler değildi. 2011’de başlayan “Arap Baharı” ile birlikte başta Müslüman Kardeşler olmak üzere Ortadoğu’da İslami hareketlerin güçlenmesi, başta PKK’nın Suriye kolu YPG olmak üzere devlet dışı aktörlerin bölgesel düzeyde etkisini attırması Türkiye kamuoyunda Ortadoğu’ya bakışı da önemli ölçüde etkilemiş ve Türkiye’deki siyasi partilerin dış politika söyleminin neredeyse tek gündemi haline gelmiştir.

Özellikle Mısır’da Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesi ve askeri darbe yoluyla iktidardan uzaklaştırılmaları bir kez daha dış politika üzerinden iç politikanın dizayn edilmesine neden olmuştur. Kemalist blok AK Parti’yi Mısır’da “şeriat anayasası” (Sözcü, 7 Temmuz 2013) getirmeye çalışan Müslüman Kardeşleri desteklemekle suçlarken AK Parti de karşı bloğu Sisi’nin askeri darbesine sessiz kalmakla, İslam kimliğine karşı Ortadoğu’da ve Türkiye’de askeri darbelerden yana olmakla suçlamıştır (Anadolu Ajansı, 19 Haziran 2019). Sonuç olarak Mısır’daki gelişmeler karşısında Kemalistler laikçi refleksler vermekle kalmamış aynı zamanda AK Parti’nin İslamcılığı ile “kaotik Ortadoğu’yu” aynı çerçevede göstermeye çalışmıştır. Diğer yandan Türkiye’de bir kesim Mısır üzerinden darbe yanlısı şeklinde tanımlanmıştır. Her iki girişim de özü itibarıyla dış politikanın nasıl aslında iç politikanın bir parçası olduğunu göstermesi açısından anlamlı birer örnektir.

Bu durumun bir başka örneği Suriye iç savaşında da görülür. Örneğin AK Parti hükümeti Esat’ı reform yapmaya ikna etme çabalarında başarısız olmasının ardından her geçen gün daha fazla muhalif gruplarla birlikte anılır oldu. Özellikle ÖSO ve muhalif gruplar, AK Parti tarafından “zalim Esat’a” karşı Suriyelilerin yanında yer alan “ılımlı” gruplar şeklinde tanımlanırken

bizzat Erdoğan tarafından Kuva-yi Milliye'ye benzetilmiştir (ntv.com.tr, 30 Ocak 2018). Öte yandan Kemalist kadro, muhalif gruplar arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın hepsini “cihatçı terör örgütleri” biçiminde tanımlamıştır (sputniknews.com, 31 Ocak 2018). Görüldüğü üzere, Suriye dış politikası da iç politikaya, toplumsal hafızaya, Türkiye siyasi tarihine göndermelerde bulunan bir bağlamda ele alınmıştır.

İç savaş devam ederken Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerin durumu da benzer şekilde siyasi bloklar arasında farklı temsillere sahip olmuştur. “Açık kapı” politikasından da anlaşılacağı üzere, AK Parti Suriyeli mültecileri “yardıma muhtaç din kardeşleri” şeklinde tanımlarken (Davutoğlu, 14 Ekim 2014; Erdoğan, 15 Mayıs 2012) Kemalist bloğun zihnindeki Suriyeli mülteci algısı bambaşkaydı. Kemalist CHP için Suriyeliler ekonomik koşulları daha da zor hale getirecek, niteliksiz bir yükten ibaretti. Öte yandan Suriyeli mültecilerin bir Arap ülkesinden gelmesi, laik Kemalist kesim için toplumun sosyolojisini İslamcılardan ve hatta aşırı İslamcılardan yana olacak şekilde dönüştüreceği endişesini doğurmuştur. Aynı endişe, Türkiye'de (Kemalistlerin gözündeki) “ılımlı İslamcı hareketlerin” Suriyelilerden etkilenecek aşırı İslam'a dönüşeceği endişesini tetikliyordu. Özellikle Suriyelilerin yaşadığı yerler “klasik bir Ortadoğu şehri” şeklinde tanımlanmış ve bu tanımın içi insan tacirleri, kaçakçılar, alkolsüz eğlence mekanları ve Arapça tabela istilası ile doldurulmuştur (Kılıçdaroğlu, 15 Temmuz 2014). Suriyeli mültecilerle yeniden tanımlanan “Türkiye'deki Ortadoğu” “gerici” ve istikrarsız yaşam biçimi şeklinde sunularak Türkiye'ye de aynı istikrarsızlığı ve “gericiliği” hâkim kılacakları endişesiyle doldurulmuştur. Öte yandan Türkiye içindeki IŞİD saldırıları da Kemalist blokta, mültecilerin radikal İslamcı terörist geçişini mümkün hale getirdiği şeklinde yorumlanmasına, mültecilerin Türkiye'de düzenlenen terör eylemlerinin sebebi olarak görülmesine neden olmuştur (Sözcü, 9 Mayıs 2017).

Bu bakış açısı ileri tarihlerde, özellikle Türkiye'nin “Fırat Kalkanı Operasyonu” sırasında Türk askerlerinin ölmesinde bir başka dinamiği daha harekete geçirmiştir. Bu dinamik özellikle “seküler milliyetçi” şeklinde tanımlayabileceğimiz bloğun Suriye'deki asker ölümleri ile Türkiye'deki Suriyeliler arasında bağ kurmuş; Suriyeli mülteciler daha da düşmanlaştırılmıştır. Bu dönemde “Askerlerimiz Suriye'de şehit oluyor, Suriyeliler Türk kızlarıyla geziyor” (Türkiye, 1 Şubat 2017) biçiminde milliyetçi duyarlılığa hitap eden açıklamalarla karşılaşmak mümkündür.

Arap İsyanları sonrası Ortadoğu, özellikle Suriye ve Irak, Türkiye siyasi hayatında farklı temsillere sahip olmuşsa da aslında iki farklı temsilin -İslamcı ve Kemalist- hâkim olduğu aynı temsillerin tekrarı ve çatışması gibidir. Bu temsilleri en iyi özetleyense Irak'ın Musul kentindeki Türk diplomatlarının IŞİD tarafından esir alınmasının ardından grup toplantılarında yapılan konuşmalardır. Diplomatların IŞİD tarafından rehin alınmasının ardından CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu meclisteki grup toplantısında sadece hükümetin Ortadoğu politikasını eleştirmemiş aynı

zamanda Ortadoğu'yu istikrarsız ve gelişmemiş devletlerden oluşan bir coğrafya biçiminde gören bakış açısını da devam ettirmiştir. Kılıçdaroğlu konuşmasında sadece bu dönemin Ortadoğu'sunu değil genel anlamda Ortadoğu'yu “bataklık” şeklinde nitelendirmiş ve hükümeti de “Türkiye’yi Ortadoğu bataklığına” (cnntürk.com.tr, 8 Ekim 2014) çekmekle suçlamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan ise “bataklık” benzetmesine karşılık Kılıçdaroğlu’nu “ırkçılık yapmakla” suçlarken şu sözleri sanki Türkiye’deki Kemalist ve İslamcı siyasi blokların sabitlemiş Ortadoğu temsillerini özetlemektedir:

Yüzyıl önce dedelerimiz için İstanbul neyse Medine oydu. İzmir neyse Beyrut oydu, Ankara neyse Halep oydu. Bugün ise Ana muhalefet Partisi'nin genel müdürü, bu coğrafyaya 'bataklık' diyor. Yüz yıldır Misak-ı Milli sınırları dışında Türkiye olmadı. 'Bataklık' denilen o coğrafyaya dünyanın her yerinden geldiler, yatırım, ticaret, işbirliği yaptılar. Ama bizim hükümetlerimiz “bataklık” diyerek, o coğrafyaya sirtlarını döndüler (ntv.com.tr, 17 Haziran 2014).

Görüldüğü gibi Erdoğan sadece dönemin CHP'sini değil aynı zamanda Kemalist bloğun Ortadoğu'ya bakışını da eleştirmekte ve Ortadoğu'yu her türlü istikrarsızlık sarmalında dahi “ortak medeniyetin” bir parçası olarak görmektedir. Öte yandan her iki lider de kendi geleneklerinin reflekslerini devam ettirerek Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını iç politikadan bağımsız ele almamış; tam tersine, toplumun farklı çevrelerinin toplumsal hafızasına seslenerek, Ortadoğu'yu içeride politika yapmanın zemini haline getirmişlerdir.

Sonuç

Başta Türkiye dış politikası olmak üzere, birçok ülkenin dış politikası üzerine yapılan analizler çoğu defa ülkelerin iç siyasetini analizlerinin dışında tutmuştur. Bu bakış açısı sadece bir eksiklik olmanın ötesinde analizcilerin bilinçli bir tercihi, daha genel manada ise modernizmin etkisi altındaki Uİ disiplininin ana akım teorilerinin bilinçli bir tutumdur. Bu tür bakış açılarının sorunlu tarafı ise dış politikanın sabit, değişmeyen değerler üzerine inşa edildiği varsayımına dayanmış olmasıdır. Bu bakımdan dış politika analizlerinin sadece devletlerin çıkarları, rasyonel aktör davranışı, ulusal güvenlik gibi kavramlar etrafında şekillendirilmesi diğer dinamiklerin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Ancak buraya kadar olan kısım şu iki sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birinci olarak dış politika, tek başına dış politika olmanın ötesinde iç siyaseti de ilgilendiren ve hatta bazı örneklerde iç politika tarafından domine edilen bir alandır. Bunun önemli bir örneği Türkiye'deki kimliklerin dış politika yapımıdır. Yukarıdaki bulgulardan görüldüğü üzere, Ortadoğu, siyasi örgütlenmelerin dilinde kullanışlı bir araçken içeriği farklı biçimlerde doldurulmuştur. Bu da güvenlik, sınır gibi kavramların, iddia edildiğinin aksine objektif olmadığını, aktörün kendini ve dünyayı algılama biçimine uygun bir şekilde inşa ettiği stratejik bir araç olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, objektif bir kavram gibi sunulmuş olsa da işlevsel bir araca

dönüştürülen dış politika araçları siyasi partilerin kendi dünya görüşlerini yükledikleri bir alandır.

İkinci olarak ise dış politika analizleri çoğu zaman sadece iktidarın dış politika stratejilerine odaklanmaktadır. Bu bakış açısı iktidarın dış politika anlayışı üzerindeki iç faktörleri görmezden geldiği gibi içerideki diğer aktörlerin de bir politika anlayışı, dış dünya tahayyülü olabileceğini ve bu tahayyülün kendi öznesini ürettiğini gözden kaçırmaktadır. Bu bağlamda dış politikayı “içerideki iktidar ilişkilerinin” dışa vurumu biçiminde ele almak, içerideki iktidar mücadelesinin bir aracı biçiminde görmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türk dış politikası örneğinde ise bu durum Ortadoğu özelinde net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu politikası iç politikada işe yarayan, siyasi aktörlerin kendi pozisyonlarını güçlendiren bir siyasi manevra haline gelmiştir. Öyle ki her bir siyasi aktör Ortadoğu dış politikasını -ve hatta Ortadoğulu ülkelerin iç politikalarını- kendi bagajlarına ve ajandalarına uygun bir zemin haline getirmiştir. Bu çaba sadece Ortadoğu'nun yeniden tanımlanmasına, birden fazla Ortadoğu'nun dolaşıma girmesine neden olmamış aynı zamanda içeride kimliklerin konsolide olmasını sağlamıştır. Üstelik bunu mümkün kılan en önemli strateji ise farklı siyasi söylemlerin dışlanması, ötekileştirilmesi olmuştur. Başka bir deyişle, yukarıdaki birçok örneğin gösterdiği gibi, siyasi aktörler kendi kimliklerini diğer siyasi söylemleri dışlayarak güçlendirirken dış politikayı iç siyasetin bir parçası haline getirmişlerdir. Daha somut olarak ise Türk dış politikasındaki birçok örnek “laiklik”, “ümmeçilik” gibi iç politikaya yönelik onlarca yıldır inşa edilmeye çalışılan söylemin nasıl dış politikanın değişmez bir parçası haline geldiğini göstermiştir.

Kaynakça

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Ashley, R. (1987). Foreign Policy as Political Performance. *International Studies Notes*, 13(2), 51-54.

Ashley, R. (1996). “The Achievements of Post-Structuralism”, *International Theory: Positivism and Beyond*, Steve Smith, K. Booth, M. Zalewski (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 240-253.

Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: METÜ Press.

Balcı, A. (2007). Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler*, 4(15), 67-87.

- Balcı, A. (2011). "Dış Politika": Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemelik Mitinin Analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 3-29.
- Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Belge, M. (2006). Muhafazakârlık Üzerine. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık, Cilt 5*, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bir, Ç. - Shelman, M.. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly*, 9(2). 23-32.
- Bilgin, P. (2009). "Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy." *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 103-123
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. London: Routledge.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*: University of Minnesota Press.
- Can, S. (2020). Turkey's EEC membership as a canvas of struggle for identity: The NSP versus the JP. *New Perspectives on Turkey*, 62, 101-121.
- Caporaso, J. A. H., Charles F., Kegley, Charles W., Rosenau, James N., Zinnes, Dina A. (1987). The Comparative Study of Foreign Policy: Perspectives on the Future. *International Studies Notes*, 13(2), 32-46.
- Cemal, H. (1989). *Özal'ın Hikayesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet. (13.06.1967). Türk Hükümeti, Amerika'nın teklifini kabul etmedi. *Cumhuriyet*.
- Cumhuriyet. (12 Aralık 1991). "Özal: Kürtler Konusunda Demirel ile paraleliz". s. 19.
- Cumhuriyet. (12.06.1997). Laik Cumhuriyet Tehdit Ediliyor. *Cumhuriyet*.

- Cumhuriyet. (17.11.2013). İşte Barzani'nin Kürdistan haritası. *Cumhuriyet*.
- Cumhuriyet. (26.01.1993). Teröre lanet. *Cumhuriyet*.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6*, Taml Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İletişim: İletişim Yayınları.
- Çalış, Ş. H. (2005). İslamcıların Dünyası Uluslararası İlişkilerin Dini-Politiği. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6*, Taml Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, A. (14.10.2014). Başbakan Davutoğlu'nun, 14 Ekim tarihli TBMM Grup Toplantısı
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirel, S. (1977). *Anayasa ve Devlet İdaresi*. İstanbul: Göktürk Yayınları.
- Demirel, S. (1991). Demirel'in Meclis'te konuşması. *TBMM'nin Tutanak Dergisi*.
- Demirel, S. (12.12.1991). Yabancı gazetecilerin Başbakan Demirel'e soruları: Türkiye'nin BAB dışında kalması tehlikeli değil. *Cumhuriyet*.
- Demirel, S. (2002). *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*. (Editör: Cengiz Ergen) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duman, M. Z. (2010). *Türkiye'de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Düzgüt, Senem Aydın. (2016). De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches, *South European Society and Politics* 21, no. 1, 45-58.
- Ecevit, B. (08.11.1956). İsrail'in Durumu. *Ulus*.
- Ecevit, B. (03.10.1996). Hükümet Truva atı. *Hürriyet*.
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık ve "İrancı" İslamcılık. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 28-57.
- Erdoğan, R. T. (19.06.2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Mısır'ın uluslararası mahkemelerde yargılanması için gerekeni yapacağız. *Anadolu Ajansı*.

Erdoğan, R. T. (15.05.2012). Başbakan Erdoğan'ın 15 Mayıs tarihli TBMM Grup Toplantısı.

Erdoğan, R. T. (02.02.2012). Dindar gençlik yetiştireceğiz. *Hürriyet*.

Erdoğan, R. T. (31.03.2011). Erbil'e gitmek kolay olmadı. *İlke Haber*.

Erdoğan, R. T. (10.01.2004). Erdoğan: Din üzerinden siyasete karşıyız. *Hürriyet*.

Fırat, M. (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla İlişkiler. İçinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Baskın Oran (Editör). İstanbul: İletişim.

Fuller, G. E. – Barkey, H. J. (2013). *Türkiye'nin Kürt Meselesi*. İstanbul: Profil Yayınları.

Gerger, H. (2006). *ABD Ortadoğu Türkiye*. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Gözen, R. (2000). *Amerikan Kısılcığında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları.

Gunter, M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295-319.

Gürpınar, B. (2013). Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 73-104.

Hürriyet. (06.02.1997). RP, İran muhipleri derneği, *Hürriyet*.

Hürriyet. (10.03.2011). Erdoğan 2 milyar dolarlık fabrikayı açtı, 'paranın dini imanı olmaz' dedi. *Hürriyet*.

Hürriyet. (18.11.2013). Barzani: Başbakan'ın Kürdistan demesi çok hoşuma gitti. *Hürriyet*.

Hürriyet. (19.11.2011). Başbakan Erdoğan, Dünya Türk Girişimciler Kurultayı'nda konuştu. *Hürriyet*.

Hürriyet. (23.08.1997). Tarikat iftarı bardağı taşırdı. *Hürriyet*.

Hürriyet. (26.09.2001). Erdoğan: Merkez sağdaki boşluğu AKP doldurdu. *Hürriyet*.

Hürriyet. (10.01.2004). "Erdoğan: Din üzerinden siyasete karşıyız". *Hürriyet*.

- Hürriyet. (26.11.2013). Bahçeli'nin Grup Konuşması. *Hürriyet*.
- Keyman F., İçduygu, A. (2003) Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses, *Citizenship Studies* 7, no. 2, 219-234.
- Keyman, F. (2006). "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Atila Eralp (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 227-260.
- Kılıçdaroğlu, K. (15.07.2014). 15 Temmuz 2014 tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması
- Kılıçdaroğlu, K. (8.10.2014) Türkiye, Ortadoğu bataklığını kendi ülkesinin içine çekti. *cnntürk.com.tr*.
- Kılıçdaroğlu, K. (30.05.2018). Kılıçdaroğlu: 'Suriyelileri bal gibi göndereceğiz'. *HaberTürk*.
- Koçak, C. (2002). Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt4*, Tanıl Bora (Editör). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: BigBag Yayınları.
- Küçükboz, D. (2016). Türk Dış Politikasında İslamcı-Kemalist Hesaplaşma Erbakan Dönemi Libya Örneği. İçinde *Ortadoğu Yıllığı 2015*, Muhittin Ataman, Kemal İnat (Editör). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Barış Kitap.
- Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of Our Time: Ernesto Laclau*: Routledge, Chapman & Hall, Incorporated.
- Mardin, Ş. (2005). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslamı İstisnacılığı. *Doğu Batı Dün Bugün Yarınlı İdeolojiler* 4, 8(31), 29-52.
- MecGhee, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mert, N. (2005). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık Cilt 6*. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Milliyet. (01.01.2003). Erbakan, Araplara AKP'yi şikayet etti. *Milliyet*.
- Milliyet. (04.03.2003). Üç ayda Allah cezalarını verdi. *Milliyet*.
- Milliyet. (07.09.1996). Siyasilerden büyük tepki. *Milliyet*.
- Milliyet. (08.10.1996). Liderler: Hesap sorarız. *Milliyet*.
- Milliyet. (17.09.1969). İslam Zirvesine Katılıyoruz. *Milliyet*.
- Milliyet. (17.10.1991). Ecevit: Kürt düşmanı değilim. *Milliyet*.
- Milliyet. (18.03.2016). Erdoğan: Koynunuzda yılan besliyorsunuz. *Milliyet*.
- Milliyet. (20.01.1984). Evren: İran-Irak Savaşı'nın bitirilmesi için yardıma hazırız. *Milliyet*.
- Milliyet. (23.02.2003). İşte nedeni bu harita. *Milliyet*.
- Milliyet. (25 Şubat 1997). İsrail'e Paşa Sözü. *Milliyet*.
- Mütercimler, E. – Öke, M. K. (2004). *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ntv.com.tr. (17.06.2014). 'Ortadoğu'ya bataklık demek ırkçılıktır'. *ntv.com.tr*.
- ntv.com.tr. (30.01.2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan ÖSO'ya Kuva-yi Milliye benzetmesi. *ntv.com.tr*.
- Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimies*, Oxan: Routledge.
- Ongun, H. Ö. (2016). "Post-Yapısalcılık", İçinde Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Şaban Kardeş, Ali Balcı (ed.), 6. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 239-251.
- Özal, T. (1984). *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1983-12.12.1984*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. (12.12.1991). Özal: Kürtler Konusunda Demirel ile paraleliz. *Cumhuriyet*.
- Özgür, B. (2019). Atatürk's Middle East: representations in the construction of state identity. *Turkish Studies*.
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve programları*. İstanbul: AK Yayınları.

- Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimies*, Oxan: Routledge;
- Radikal. (14.03.2006). BOP içinde ABD ile birlikte hareket ediyoruz. *Radikal*.
- Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47. Retrieved April 18, 2020;
- Sabah. (22.02.2006). Türbanı çözemedik Hamas'ı çözelim hali. *Sabah*.
- Sabah. (26.07.2014). Erdoğan: İsrail bir terör devleti. *Sabah*.
- Safa, P. (24 Kasım 1956). Mısır, Suriye, İsrail ve Dünya. *Milliyet*.
- Soysal, M. (18.08.2009). En iyi çözüm mübadeledir!. *dünyabülteni.org*.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sözcü. (07.07.2013). Mısır, Demokrasi İçin Laikliğin Zorunlu Olduğunu Gösterdi. *Sözcü*.
- Sözcü. (09.05.2017). CHP'li Vekilin Gözünden İstanbul'da Suriyeli Dramı. *Sözcü*.
- Sputnik Türkiye, (1 Şubat 2017). CHP'li Yılmaz: Askerlerimiz Suriye'de şehit oluyor, Suriyeliler Türk kızlarıyla geziyor. *Sputnik Türkiye*.
- sputniknews.com. (31.01.2018). CHP'den hükümete ÖSO uyarısı: Başınıza iş açacaksınız. *sputniknews.com*.
- Türkeş, A. (1997). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- William, H. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik.
- Yanık, Lerna K. (2011). "Constructing Turkish "Exceptionalism": Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy." *Political Geography* 30, no. 2. 80-89.
- Yeni Şafak. (13.01.2009). Erdoğan'dan Baykal'a 'BOP Eşbaşkanı' cevabı. *Yeni Şafak*.
- Yeşiltaş, M. (2013). The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 14(4), 661-687.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Turkey's recent history of a hundred years can be summarized as a political conflict between two main political mentalities. Although this conflict has mostly occurred in domestic politics, foreign policy also became an important area of it. On the one hand, the Kemalist mentality that established the state and aims to make the state and society a part of the West through modernization reforms, on the other hand, by opposing Kemalism' Western orientation, the Conservative mentality embraces the cultural and geographical heritage of the Ottomans were the two major actors of this conflict.

The idea of modernization was not only an ideal in technical or economic terms, but also a new form of society in which Turkish identity was shaped with the idea of a "secular" modern nation. Because of that, Kemalists regard the Middle East as reminder of Ottoman's order. However, Kemalism's secular orientation was not only shaped itself but also created its opponents, naming Islamism. In the final period of the Ottoman Empire, in the eyes of the Islamist movement, the Middle East was the geography inhabited by the Muslim brothers, in other words, the main part of "ummah". However, the Middle East would largely break with the Ottomans during the First World War, then, the Islamists' "ummah" idea was largely replaced by the "nation", which is a term being ethnically Turkish and religiously Muslim.

Chronologically, the Democratic Party (DP) and then the Justice Party (AP), the Motherland Party (ANAP), the True Path Party (DYP) and finally the Justice and Development Party (AKP) which define themselves as conservative have been the most effective political parties in Turkish political history and located themselves central-right. In addition, Islamist movement named National View led by Necmettin Erbakan become a separate political movement since 1960s. What is common in those parties is Middle Eastern part of their identity. They regard the Middle East as an important part of their identity. On the other hand, the Kemalist mentality clearly represents the state for nearly a century. Although these ideas have many representatives such as the Democratic Left Party (DSP), Social Democratic Party (SHP) which gained popularity during 1970s, two important actors, the Turkish Armed Forces (TSK) and the Republican People's Party (CHP), has been the leading representative of Kemalism from the very beginning during century.

The difference in the mentality of these two political blocs has also influenced their views on the Middle East. Accordingly, they define the Middle East in accordance with their own ideological perspective. For example, according to Kemalist, the Middle East is an area which is ruled by religious regimes or religious rules. On the other hand, conservatives including Islamists sees the Middle East as a part of their Muslim identity

defining an alternative identity of Western, secular values or an area which has governed by Ottoman's spiritual leadership. In this context, the article argues that the Middle East has played a crucial role in defining the political subjectivity in Turkish political history. Thus, the article located the Middle East as an area which has critical role in shaping main political discourses.

To put all documented facts in a meaningful context, the paper based on post-structural IR theory. Contrary to classical views of international relations, such as realism and liberalism, which respect the main focus of foreign policy as a government's actions oriented towards the external world in line with a state's pre-given national interests, post-structural theory claims that foreign policy is not only foreign oriented practices, but also internally oriented practices. Accordingly, all practices that concern only foreign issues or externally oriented state actions are basically parts of domestic power relations and state identity.

By arguing that foreign policy has been highly dominated by modernity, post-structuralism offers an understanding of foreign policy that has a strong relationship with discourse. According to post-structuralism, foreign policy not only consists of a state's practices with foreign states, but it should also be actively interested in discursive space that construct "we", "other" or "inside", "outside". In this regards, it is very possible to argue that Turkish foreign policy towards the Middle East provides the ground on which power blocs speak about domestic politics.

Finally, with reference to post-structuralist theory's main argument which problematize classical IR theories, the paper argues that political blocs in Turkish politics instrumentalize foreign policy in order to consolidate their own identity and to marginalize alternative political discourses. Accordingly, the paper examines the imagination of the Middle East in the eyes of particular political blocs in Turkish politics, namely Kemalism and conservatism. It argues that those imaginations construct a discourse which serves to (1) construct the political identity of actors; (2) marginalize other/rival discourse. By doing so, the paper, by approaching post-structuralism perspective, traces the Middle East in the language of Turkish political blocs.